

Nacrt ustava za Korziku*

Jean-Jacques Rousseau

Predgovor¹

Traži se plan vladavine pogodan za Korziku. To je doista velik zahtjev. Ima naroda kojima se ni na koji način ne može dobro viadati, jer kod njih zakon nema velikog utjecaja, a vladavima bez zakona ne može biti dobra vladavina. Posve obrnuto — on (korzički narod) po svojoj mi se prirodno čini najspremnijim da prihvati dobru upravu. No, to još nije dovoljno. U svim stvarima ima često neizbježnih zabluda, a zablude političkih uređenja tako su čvrsto povezane s njihovim utemeljenjem, da gotovo nema smisla stvarati ih, da bismo ih ubrzo vidjeli kako se izrode.

Tu nezgodu žele otkloniti pomoću mehanizma koji održavaju vladavinu u prvobitnom stanju, stavljajući joj tisuću lanaca, tisuću zapreka da je zadrže od pada, i toliko je pritišću da oslabljena pod teretom svojih okova ostaje neaktivna, nepokretna, i ako već ne ide u propast, ne postiže niti svoj cilj.

Do svega toga dolazi zato što se previše odvajaju dvije neodvojive stvari, to jest tijelo koje vlada i tijelo kojim se vlada. Ta dva tijela zapravo su jedno po svom izvornom utemeljenju (INSTITUTION), a razdvajaju se samo zabludom institucije.

Najmudriji u sličnom slučaju, promatrajući odgovarajuće odnose, stvaraju vladavinu za naciju. No, još je bolje oblikovati narod za vladavinu.²

* Prijevod je izvršen na temelju »Oeuvres complètes III. Du Contrat Social, Écrits politiques«, Gallimard, Paris 1964, pp. 901—950, te 1762—1732; citati svih ostalih Rousseauovih djela u prijevodu uzeti su (bez posebnog navoda) iz istog izdanja (op. pr.).

¹ Ovaj predgovor nalazi se u rukopisu Neuchâtel 7844, f° 54 r° (na prvoj strani lista 54). Objavio ga je G. Streckeisen (Oeuvres et correspondances inédites, str. 59—60). Na prvoj strani lista 55 (f° 55 r°)

nalaze se slijedeće riječi: Godina 1765. Januar Argent de France.

²

Rousseau je izrazio istu ideju u jednoj rečenici napisanoj na f° 13 v° fr. rukopisa 229^a iz Geneve (citirani rukopis): »Evo što sam sada imao o tome reći. Prije toga htio bih raspraviti o jednom drugom predmetu. Stvoriti vladavinu za narod svakako je korisna stvar, no znam jednu još korisniju — odgojiti naciju za vladavinu.«

U prvom slučaju, ako vladavina slabi, a nacija ostaje ista, sklad nestaje; u drugom — sve se mijenja podjednako, i nacija privlačeći vladavinu svojom snagom podržava je kad se ova sama uspijeva održati, a ruši je kada opada. Jedno odgovara drugom u svim vremenima.

Korzički je narod u onom povoljnom položaju koji omogućuje dobro utemeljenje, on može početi od početka i poduzeti mjere da spriječi izopačavanje. Pun snage i zdravlja, može se prepustiti vladavini koja će ga održati jakim i zdravim. No, i takvo uređenje (ETABLISSEMENT) može već naići na zapreke. Korzikanci nisu još preuzeli poroke drugih nacija, ali su već prihvatili njihove predrasude; te predrasude treba suzbiti i uništiti da bi se stvorilo dobro uređenje.

Nacrt

Povoljan položaj otoka Korzike i izvrstan karakter njegovih stanovnika izgleda da im pružaju opravdanu nadu da mogu postati napredan narod i jednog dana predstavljati nešto u Evropi, ako kod ustanovljenja o kojem razmišljaju okrenu svoj pogled na tu stranu; no velika iscrpljenost u koju ih je bacilo četrdeset godina neprestanih ratova, sadašnje siromaštvo³ njihovog otoka i stanje u kojem se nalazi zbog opadanja pučanstva i opustošenosti, ne dopuštaju im da odmah postave skupu upravu (ADMINISTRATION) kakva bi im bila potrebna za prosvjećivanje u tom predmetu. Uostalom tisuću nesavladivih prepreka suprotstavilo bi se izvedbi tog plana. Genova, još uvijek gospodarica jednog dijela obale i skoro svih pomorskih položaja, tisuću bi puta uništila njihovu tek stvorenu mornaricu, neprestano izloženu dvostrukoj opasnosti — od Genovljana i Berbera⁴. Oni bi se mogli održati na moru samo s naoružanim brodovima, koji bi ih stajali deset puta više nego što bi im mogla donijeti trgovina. Izloženi na kopnu i na moru, prisiljeni da se čuvaju sa svih strana, što bi bilo s njima prepuštenim na milost i nemilost svima, nesposobnim zbog svoje nemoći da sklope bilo kakav povoljan trgovački ugovor, svi bi im nametali svoju volju, usred tolikih pogibelji imali bi samo male dobiti; za koje se nitko drugi ne bi udostojao potruditi i (...) koje bi ih uništile. A kada bi nekom jedva shvatljivom srećom prevladali sve te teškoće, sâm njihov uspjeh privukao bi na njih oči susjeda i postao nova pogibelj za njihovu tek stečenu slobodu.

3
Rousseau je počeo slijedećom rečenicom, koju je zatim precrtao (rukopis, f° 2 r°): «Da je otok Korzika potpuno slobodan i da pripada samo svojim stanovnicima, mogao bi iskoristiti svoj položaj i svoje prednosti za vlastiti napredak, i slijedeći primjer drugih država Italije stvoriti ustanove koje bi ga učinile poznatim po zanatima, mornarici i trgovini».

4
malo novčanih sredstava

5
rukopis, f° 2 v°: Rousseau je dodao slijedeću rečenicu pred kojom stoji zvjezdica, vjerojatno u namjeri da od nje napravi bilješku: «Berberi sada uopće ne uznemiravaju Korzikance, jer znaju da od njih ne mogu ništa dobiti, no čim ovi počnu trgovati i razmjenjivati robu, početi će puštošiti. Bit će vam na teret».

Njihovom otoku, stalnom predmetu pohlepe velikih sila i ljubomore malih, neprestano bi prijetila opasnost od novog ropstva iz kojeg se više ne bi mogli izvući.

Bez obzira na to u kojem se pravcu želi obrazovati korzička nacija, prva stvar koju treba učiniti jest da sama postigne svu otpornost koju može imati. Tko god ovisi o drugome i nema snage u samome sebi, ne može biti slobodan. Savezi, ugovori, vjera ljudi, sve to može vezati slabog uz jakog, ali ne veže nikada jakog sa slabim. Prepustite stoga pregovore silama i računajte samo na sebe. Hrabri Korzikanci, tko zna bolje od vas što se sve može izvući iz sebe? Bez prijatelja, bez podrške, bez novaca, bez vojske, podložni strašnim gospodarima, vi ste stresli sa sebe njihov jaram. Vidjeli ste kako se udružuju protiv vas, jedni za drugima, najopasniji gospodari Evrope, kako vaš otok preplavljaju strane vojske; sve ste savladali. Samo je vaša postojanost uspjela učiniti ono što novac ne bi mogao; da ste htjeli sačuvati svoja bogatstva, izgubili biste slobodu. Ne treba zaključivati prema drugim nacijama o vašoj. Načela izvedena iz vašeg vlastitog iskustva najbolja su od svih prema kojima se možete upravljati.

Radi se manje o tome da postanete drugačiji nego što jeste, a više o tome da ostanete takvi. Korzikanci su mnogo dobili otkad su slobodni, spojili su oprez sa hrabrošću, naučili da slušaju sebi jednake, stekli vrline i običaje, a nisu uopće imali zakoná; da mogu sami po sebi ostati takvi, ne bih uopće vidio ništa što bi još trebalo učiniti. No, kad se opasnost koja ih je ujedinila udalji, buntovničke stranke što ih drži po strani pojavit će se ponovno među njima, i umjesto da ujedine snage kako bi sačuvali svoju nezavisnost, oni će ih trošiti jedni protiv drugih, i neće ih više imati za obranu ako ih netko opet napadne. Eto što treba spriječiti. Neslogu Korzikanci uvijek su vješto izazivali njihovi gospodari da ih učine slabima i ovisnima⁶, no to stalno korišteno lukavstvo konačno je prouzročilo sklonost, te su postali zabrinuti po prirodi, nemirni, i teško njima vladaju čak i njihovi vlastiti vođe. Potrebni su dobri zakoni, novo uređenje, da bi se ponovo uspostavila sloga, jer je tiranija uništila i težnju za njom. Korzika, potčinjena stranim gospodarima čiji teški jaram nije nikada strpljivo podnosila, uvijek je bila nemirna. Sada bi njen narod trebao napraviti novi plan i potražiti mir u slobodi.

Evo dakle principa koji bi po mom mišljenju trebali poslužiti kao osnova njihovom zakonodavstvu: iskoristiti sve mogućnosti svog naroda i svoje zemlje, skupiti i razvijati svoje vlastite snage, osloniti se samo na njih i ne pomišljati više na strane sile kao da nijedna ne postoji.

Podimo od toga da bismo postavili načela našeg uređenja (INSTITUTION):

6
Rousseau se ovdje inspirira djelom »Examen historique...« Buttafoca (f° 3 v°) koji donosi »tajnu uputu koju je Republika Genova davala glavnim guvernerima koji idu na Korziku: uglavnom je govorila o tome da treba izazivati unutrašnje sukobe kako se međusobno podijeljeni Kor-

zikanci ne bi mogli ujediniti protiv vladara...« (Neuchâtel, rukopis 7939, f° 3 v°).

Budući da otok Korzika ne može stvoriti bogatstvo u novcu, treba pokušati steći bogatstvo u ljudima.⁷ Moć koja dolazi od stanovništva stvarnija je od one koja dolazi od novca, i njen je učinak sigurniji. Rad ljudskih ruku, koji se ne može sakriti, usmjeren je uvijek prema općem cilju; no nije isto i s upotrebom novca — on nestaje i topi se u pojedinačnim svrhama. Zgrčemo ga za jednu svrhu, troši se za drugu; narod plaća da bi se zaštitio, a ono što daje služi za njegovo ugnjetavanje. Iz toga proizlazi da je bogatstvo u novcu uvijek slabo i nestalno, a bogatstvo u ljudima uvijek veliko i stalno.

Da bi se povećalo stanovništvo, treba povećati njegovu opskrbu, to znači zemljoradnju⁸. Ne mislim pod tim na vještinu raspravljanja o zemljoradnji, na otvaranje akademija za njeno proučavanje, na tiskanje knjiga koje o njoj govore. Mislim na ustrojstvo koje navodi narod da se proširi po čitavoj površini svog teritorija, da se na njemu zadrži, da ga obrađuje, da zavoli seoski život i radove na zemlji, da u tome otkrije potrebu i životno zadovoljstvo, i da nikad ne poželi napustiti takav život.

Skлонost prema poljoprivredi nije korisna za narod samo zato što povećava sredstva za život ljudi, već i zato što daje tijelu nacije narav i običaje koji pogoduju većem natalitetu. U svim zemljama seosko stanovništvo množi se više od gradskog, bilo zbog prirodosti seoskog života koji čini tijelo čvršćim, bilo marljivog rada koji otklanja nered i poroke; jer, u jednakim uvjetima, najčestitije žene, one čija su čula manje raspaljena užicima, rađaju više djece od ostalih, a isto je tako sigurno da su muškarci oslabljeni razvratom, koji je sasvim pouzdano plod besposlice, nesposobniji za plodjenje od onih koje radinost čini umjerenima.

Seljaci su privrženi svom tlu mnogo više nego građani svojim gradovima⁹. Jednoličnost i prirodnost seoskog života ima za one koji ne poznaju drugačiji (život), takvu privlačnu moć da niti ne požele da ga mijenjaju. Iz toga se rađa zadovoljstvo svojim stanjem koje čini čovjeka smirenim, odatle ljubav prema domovini koja ga veže uz njeno ustrojstvo.

Obrađivanje zemlje stvara čvrste i strpljive ljude koji mogu postati dobri vojnici. Oni koje dovođe iz gradova tvrdoglavi su i slabašni, ne mogu podnijeti napore ratovanja, propadaju u marševima, iscrpljuju ih bolesti, tuku se među sobom i bježe pred neprijateljem. Izvježbane čete narodne vojske (MILICES) najpouzdanije su i najbolje čete. Prava je obuka za vojnika da bude ratar.

7

Rousseau je naprije napisao, zatim prečtao (rukopis, f° 5 v°): »Snaga bogatstva (veličine) države sastoji se jedino u broju stanovništva. I sâm novac samo je sredstvo da bi bilo ljudi«.

8

Ms. f° 6 v° sadrži jedan odlomak od kojeg je Rousseau vjerojatno namjeravao napraviti bilješku, jer ima karakter digresije koji ne dopušta da ga uklopimo u tekst, a da ne prekinemo njegov logički slijed: »Većina uzurpatora poslužila se jednim od ta dva sredstva da bi učvrstila svoju moć. Prvo je da se pokoreni na-

rodi osiromaše i učine divljima, drugo suprotno da se razmaze pod izlikom da ih obrazuju i obogaćuju. Prvi od ta dva načina neprestano je izazivao suprotan učinak, a kod potlačenih naroda uvijek rađao snažne pokrete, revolucije, republike. Drugi je način uvijek postizao svoj cilj i sve te razmažene, iskvarene, osjetljive, brbljive narode koji su u sramotnom ropstvu držali lijepje govore o slobodi, pre-gazili su njihovim gospodari, a zatim uništili osvajači«.

9

nedužnost

Jedino sredstvo da država ostane nezavisna od drugih je zemljoradnja. Pa makar imali sva bogatstva svijeta, ako se nemate čime prehraniti, ovisite o drugome. Vaši susjedi mogu vašem novcu odrediti cijenu koju god žele, jer mogu čekati; no kruh koji trebamo ima za nas cijenu o kojoj ne možemo raspravljati, a u svakoj vrsti trgovine uvijek nameće svoju volju onaj kojem se manje žuri. Priznajem da bi u jednom financijskom sistemu trebalo djelovati prema drugim principima; sve ovisi o krajnjem cilju kojem se teži. Trgovina stvara bogatstvo, ali zemljoradnja osigurava slobodu.

Netko će reći da bi bilo najbolje imati jedno i drugo istovremeno, no bogatstvo i sloboda su nespojivi, kao što ćemo kasnije pokazati. U svim zemljama, dodat će drugi, obrađuju zemlju. Slažem se: kao što u svakoj zemlji postoji trgovina — posvuda se manje ili više trguje, ali to ne znači da zemljoradnja i trgovina posvuda cvjetaju. Ovdje ne ispitujem što se događa po nuždi stvari, već ono što proizlazi iz oblika vladavine i općeg duha nacije.

Iako je oblik vladavine koji neki narod prihvaća češće djelo slučaja i sreće nego ispravnog izbora,¹⁰ u prirodi i tlu svake zemlje ima ipak osobina koje čine jednu vladavinu pogodnijom od neke druge, a svaki oblik vladavine ima posebnu moć koja vodi narode prema ovakvom ili onakvom zanimanju.

Oblik vladavine koji trebamo izabrati je kao prvo — najmanje skup, jer je Korzika siromašna, i drugo — najpovoljniji za zemljoradnju, jer je zemljoradnja, barem sada, jedina djelatnost koja korzičkom narodu može osigurati stčenu nezavisnost i dati mu svu potrebnu snagu.

Najjeftinija je uprava koja prolazi kroz najmanje instanci i zahtijeva najmanje različitih staleža; takva je općenito republikanska država, a posebno demokratska.

Najpogodnija je uprava za poljoprivredu ona čija moć nije koncentrirana na jednom mjestu i ne dovodi do neravnomjerne naseljenosti, već ostavlja stanovništvo ravnomjerno rasuto po cijelom teritoriju, a takva je demokracija.

U Švicarskoj možemo vidjeti vrlo izrazitu primjenu ovih načela¹¹. Švicarska je uglavnom siromašna i neplodna zemlja. Njezina je vladavina posvuda republikanska. No, u kantonima plodnijim od ostalih, kao što su

10

Rousseau je razvio tu ideju u »Raspravi o nejednakosti« (2. dio): »Usprkos svim djelima najmudrijih zakonodavaca, političko stanje ostaje uvijek nesavršeno, jer je bilo gotovo djelo slučaja...« no »različiti oblici vladavine imaju svoje porijeklo u većim ili manjim razlikama koje su postojale među pojedincima u trenutku ustanovljenja«, i u »Društvenom ugovoru« (knjiga III, poglavlje VIII): »Evo dakle u svakom podneblju prirodnih uzroka po kojima se može odrediti oblik vladavine, na koji ga navodi djelovanje podneblja i čak reći kakve stanovnike treba da ima«.

11

O »projekciji« Švicarske (demokratska država, decentralizirana uprava, agrarna privreda, jednostavni običaji) u idealnoj zamisli koju je Rousseau stvorio o Korzici, usp. W. STUTZER: Jean-Jacques Rousseau und die Schweiz, Thèse Zurich, 1950. str. 45—51.

Bern, Soleure, Friburg, vladavina je aristokratska. U najsiromašnijim, u onima gdje je obrađivanje zemlje najnezahvalniji posao i zahtijeva veći napor, vladavina je demokratska. Država ima samo no što je potrebno da bi se držala pod najjednostavnijom upravom. Pod svakom drugom oni bi se istrošili i propali.

Reći će da Korzika — plodnija i sa blažom klimom — može podnijeti skuplju upravu. To bi bila istina u neko drugo vrijeme, no sada, iscrpljena dugim ropstvom i opustošena ratovima, nacija se najprije mora oporaviti. Kad ponovo vrati vrijednost svom plodnom tlu, može pomišljati na novi procvat i priuštiti sebi sjajniju upravu. Reći ću još više. Uspjeh prvog ustanovljenja učinit će promjenu nužnom. Orađivanje polja obrazuje duh; svaki ratarski narod se množi; on se množi razmjerno proizvodu svoje zemlje, a kad je ta zemlja plodna, on se konačno toliko namnoži da mu ona ne može više biti dovoljna. Tada mora stvoriti kolonije ili promijeniti vladavinu.

Kad je zemlja prenapučena stanovništvom, njegov se suvišak ne može više koristiti za obrađivanje zemlje — treba ga zaposliti u industriji, trgovini i zanatima, a taj novi sistem zahtijeva drugačiju upravu. Kad bi barem uređivanje koje će uvesti Korzika moglo uskoro izazvati nužnost takve promjene! No, dok bude imala više ljudi nego što ih može hraniti, dok na otoku ostane i pedalj zemlje na ugaru, ona mora zadržati agrarni sistem i mijenjati ga tek kad joj otok više ne bude dovoljan.

Jednostavan sistem odgovara kao što sam rekao, demokratskoj državi. Tako je oblik koji trebamo izabrati zadan. Jasno je da pri njegovoj primjeni treba izvršiti neke izmjene zbog veličine otoka; jer čisto demokratska vladavina odgovara prije malom gradu nego jednoj naciji. Ne može se cijeli narod jedne zemlje okupiti kao narod nekog grada, a kad je vrhovna vlast povjerena poslanicima (DEPUTES), vladavina se mijenja i postaje aristokratska. Korzici odgovara mješovita vladavina u kojoj se narod okuplja samo djelomično i u kojoj se nosioci (DEPOSITAIRE) njene moći često mijenjaju. To je vrlo dobro vidio pisac rasprave iz 1764. godine u Vescovadu, izvanredne rasprave koju s povjerenjem možemo konzultirati u svemu što nije objašnjeno u ovoj.¹²

Iz ovako dobro uspostavljenog tipa vladavine nastat će dvije velike prednosti. Prva, da se uprava povjerava samo malom broju ljudi, što omogućuje izbor najobrazovanijih. Druga, da se svi stanovnici države natječu za udio u vrhovnoj vlasti, što cijeli narod uzdiže na najviši stepen i omogućuje mu da se proširi po čitavoj površini otoka i da ga svuda ravnomjerno naseli. To je temeljno načelo našeg uređenja. Uredimo ga tako da održi stanovništvo posvuda u ravnoteži i samim tim učinit ćemo ga savršenim

12

Radi se o raspravi Buttafoca pod naslovom »Memoria sopra la Costituzione Politica da stabilire nel Regno di Corsica nella quale si dà un piano generale delle cose più essenziali che costituiscono un governo in Republica mista. Fatto al Vescovado nel 1764« (ms. Neuchâtel 7940). Rousseau prihvaća dio te rasprave koji

odgovara demokratskom ustavu Paolia, no odbacuje razmišljanja o plemstvu koja je Buttafoco u to unio.

koliko god je to moguće. Ako je to načelo dobro, naša pravila postaju jasna i naše se djelo neobično pojednostavnjuje.¹³

Jedan dio tog posla već je gotov: čeka nas manje ustanova nego predrasuda koje treba slomiti; radi se manje o mijenjanju, više o dovršavanju. Sami Genovljani pripremili su vašu ustanovu, i pažnjom dostojnom providnošću utemeljili su slobodu vjerujući da učvršćuju tiraniju. Oduzeli su vam skoro svu trgovinu, a doista sada nije ni vrijeme da je imate. Da je bila otvorena prema drugima, trebalo bi je zabraniti dok se vaše uređenje ne učvrsti i dok vam unutrašnjost ne pruži sve što iz nje možete izvući. Ometali su izvoz vaših namirnica. A za vas i nije probitačno da se one izvoze, već da se na otoku rodi dosta ljudi koji će ih potrošiti.

Općine¹⁴ (PIEVES) i posebni okruzi (JURISDICTIONS) koje su stvorili ili sačuvali da bi olakšali ubiranje poreza i izvršenje naloga, jedino su moguće sredstvo da se uspostavi demokracija u cijelom jednom narodu koji se ne može okupiti odjedanput na jednom mjestu. To je također jedini način da se zemlja održi neovisnom od gradova, koje je lakše držati pod jarmom. Genovljani su se također potrudili da unište plemstvo, da mu oduzmu dostojanstvo, titule, da unište velika lena. Sreća je za vas da su preuzeli na sebe ono što je mrsko u tom poduhvatu, koji vi možda ne biste mogli izvršiti da ga oni nisu učinili prije vas. Ne oklijevajte nimalo da dovršite njihovo djelo: vjerujući da rade za sebe, radili su za vas. Samo je cilj posve različit: jer je cilj Genovljana bio sam taj postupak, a vaš je cilj u njegovoj posljedici. Oni su samo željeli poniziti plemstvo, a vi želite oplemeniti narod.¹⁵

U tome vidim da Korzikanci još nemaju razborite ideje. U svim svojim predstavkama, u prosvjedu iz Aix-la-Chapelle, žalili su se da su Genovljani oslabili, ili još bolje, uništili njihovo plemstvo.¹⁶ Bila je to bez sumnje povreda prava, ali nije bila nesreća; to je naprotiv prednost bez koje bi im bilo nemoguće da ostanu slobodni.

Položiti dostojanstvo jedne države u titule nekolicine njenih članova, to znači smatrati sjenu tijelom. Dok je korzičko kraljevstvo pripadalo Genovi, moglo je biti korisno imati markize, grofove, plemiće s titulama koji su takoreći služili kao posrednici korzičkog naroda kod Republike. Ali protiv koga bi mu sada koristili slični zaštitnici, manje spremni da ga čuvaju od tiranije, nego da sami prisvoje vlast, koji bi ga mučili svojim zlostavljanjima i sporovima, sve dok jedan od njih, pokorivši ostale, ne bi od svih svojih sugrađana učinio svoje podanike.

13

Na f° 14 v° rukopisa Rousseau je napisao bez direktne veze s tekstom: »U Engleskoj je načelo države da se bavi samo svojim poslovima, u Francuskoj je pravilo države da se miješa u sve.«

14

Piève je bio administrativni okrug sastavljen od više komuna (općina — Communa) — odgovara otprilike sadašnjem kantonu.

15

Druga verzija ovog posljednjeg odlomka nalazi se na f° 14 v° precrtana s dvije crte: »Ne smijete nipošto oklijevati da dovršite njihovo djelo. Vjerujući da rade za sebe oni će raditi za vas. Sredstva su ista, ali je cilj posve različit: jer cilj je Geneve bio da ponizi plemstvo, a naš je da oplemenimo narod.«

16

Ugovor iz Aix-la-Chapellea (18. oktobar 1748) ponovo je stavio Korziku pod vlast Geneve.

Treba razlikovati dvije vrste plemstva. Feudalno plemstvo koje pripada monarhiji i političko plemstvo koje pripada aristokraciji. Prvo ima više staleža ili stupnjeva, jedno s titulama, druge bez njih, zatim velike vazale, sve do običnih plemića; njihova su prava, premda nasljedna, tako reći individualna, posebna, vezana uz svaku obitelj i toliko neovisna jedna o drugima da ne ovise čak ni o ustrojstvu države i vrhovne vlasti. Drugo, naprotiv, sjedinjeno u jedno nedjeljivo tijelo čija sva prava pripadaju tijelu samom, a ne njegovim članovima, čini toliko bitni dio političkog tijela da ono ne može postojati bez njega i obratno, i svi pojedinci koji ga čine, jednaki po rođenju, titulama, povlasticama, ugledu, spajaju se u cjelinu pod zajedničkim imenom patricija.¹⁷

Po titulama koje je imalo staro korzičko plemstvo i lenima koja je posjedovalo, s pravima koja su ga približavala samoj vrhovnoj vlasti, jasno je pripadalo prvoj vrsti plemstva i dugovalo svoje porijeklo bilo osvajačima, maurskim ili francuskim, bilo vladarima koje su pape postavljali na otoku Korzici. A toj vrsti plemstva nema mjesta u demokraciji ili mješovitoj republici, štoviše ne može ći ni u aristokraciju, jer aristokracija dopušta samo prava tijela, a ne individualna prava. Demokracija ne poznaje drugog plemstvo osim vrline i slobode, a aristokracija ne priznaje drugo plemstvo osim vlasti (autoriteta). Sve što je strano ustrojstvu treba brižljivo odstraniti iz političkog tijela. Prepustite dakle drugim državama sve te titule grofova i markiza, nečasne za obične građane.¹⁸ Osnovni zakon vašeg uređenja treba da bude jednakost. Sve mora biti u skladu s tim, pa i sama vlast koja je postavljena upravo zato da je brani; svi treba da budu jednaki po rođenju. Država smije priznati samo razlike koje nastaju zbog zaslugâ, vrlinâ, služenja domovini, a te razlike ne smiju biti nasljedne kao što nisu ni svojstva na kojima se temelje. Vidjet ćemo uskoro kako kod naroda mogu nastati različiti staleži, a da pri tome ne igraju nikakvu ulogu rođenja i plemstvo.

Sva lena, počasti (vazalska vjernost), cenzusi i feudalna prava ukinuti su dakle zauvijek, a država će otkupiti sve one koji još postoje, tako da se svi plemićki naslovi i prava ugase i nestanu na cijelom otoku.

¹⁹Da bi svi dijelovi države ostali, koliko je to moguće, na istom stupnju, što pokušavamo uspostaviti i među pojedincima, odredit će se granice područja (DISTRICT), općina (PIEVE) i okruga (JURISDICTIONS), tako da se smanji velika nejednakost koja se u tome osjeća. Sama pokrajina Bastia i Nebbio ima toliko stanovnika kao sedam drugih pokrajina — Capocorso, Alleria, Porto Vecchio, Sartene, Vico, Calvi i Alghaiola — zajedno. Pokrajina Ajaccio ima ih više nego četiri susjedne. Bez potpunog ukidanja gra-

17
Ovom odlomku treba dodati izdvojenu rečenicu napisanu na f° 17 v° rukopisa: «Ni u jednoj republici nema nijednog primjera plemićkog tijela koje nema vlast».

18
Usporedni tekst ovog odlomka na f° 18 v°: «Plemstvo pretpostavlja ropstvo, a svaki kmet kojeg zakon trpi je jedan građanin kojeg oduzima državi».

19
Nasuprot tom odlomku na f° 19 v°: «Vidim u raznim predstavkama koje sam dobio da Korzikancl jako žale svoje plemstvo i propadanje njegovih lena».

nica i oduzimanja nadležnosti mogu se nekim manjim promjenama ublažiti te ogromne razlike. Na primjer ukidanje lena olakšat će da se od Canare, Branda i Nonze stvori novi okrug (JURISDICTION), koji će pojačan općinom (PIEVE) Pietra-bugno biti skoro jednak okrugu Capo Corso. Leno Istria pripojeno pokrajini Sartena neće je još izjednačiti s pokrajinom Corte, a pokrajina Bastia i Nebbio, iako smanjena za jednu općinu može se podijeliti u dva okruga, još uvijek vrlo jaka, od kojih će se odvojiti Guolo. To je samo nekoliko primjera da biste me razumjeli, no ne poznajem dovoljno lokalne prilike da bih mogao išta određivati.

Tim malim promjenama otok Korzika, za koji pretpostavljam da je potpuno slobodan,²⁰ bio bi podijeljen u dvanaest okruga (JURISDICTION), među kojima ne bi postojale velike razlike; naročito kad se kako valja ograniče municipalna prava gradova, njihov će okrug imati manji značaj.

Gradovi su korisni u jednoj zemlji utoliko što se u njima razvija trgovina i zanati, ali nanose štetu sistemu koji smo prihvatili. Njihovi su stanovnici zemljoradnici ili besposličari. A zemlju uvijek bolje obrađuju koloni (slobodni seljaci), nego građani, i upravo iz besposlice radaju se svi poroci koji su do ovog trenutka mučili Korziku. Glupa oholost građana samo ponižava i obeshrabruje ratara. Prepušteni dokolici, strastima koje potiče, tonu u razvrat i prodaju se da bi zadovoljili pohotu; interes ih čini poniznima, a ljenčarenje nemirnima, oni su robovi ili buntovnici, nikada slobodni. Ta se razlika mogla dobro osjetiti za vrijeme čitavog sadašnjeg rata, i otkad je nacija skršila lance. Srčanost vaših općina (PIEVE) podigla je revoluciju, njihova odlučnost ju je podržala; ta nepokolebljiva hrabrost, koju nikakva nevolja ne može slomiti, dolazi vam od njih. Gradovi nastanjeni potkupljivim ljudima prodali su svoju naciju da bi za sebe sačuvali neke male privilegije, čiji su značaj Genovljani vješto isticali, te pravedno kažnjeni zbog svoje podlosti, ostaju gnijezda tiranije, dok korzički narod već ponosno uživa u slobodi koju je stekao uz cijenu vlastite krvi.

Jedan ratarski narod ne treba gledati sa zavišću na život u gradovima i željeti sudbinu danguba koje u njima žive. Zbog toga se ne bi smjela povećavati privlačnost gradova dajući im neke prednosti koje nanose štetu cijelom stanovništvu i slobodi nacije. Seljak ne treba da po svom rođenju bude niži od bilo koga. Neka vidi iznad sebe samo zakone i magistrature, i neka i sâm postane magistratom ako je tako dostojan po svojoj pameti i čestitosti. Jednom riječi — gradovi i njihovi žitelji, a isto tako i lenska dobra i njihovi posjednici, ne smiju zadržavati nikakva isključiva prava. Čitav otok treba uživati ista prava, imati iste obaveze, i postati u potpunosti ono što se na njihovom jeziku zove: *terra di commune*.²¹

20

Treba li ovom odlomku dodati izdvojenu rečenicu koju nalazimo na f° 18 v°: «Ostaviti Bonifazio Genovljanima jer je cijela ta obala divlja, brdovita i skoro pusta, pa nije jako važno što njome gospodare neprijatelji, koji će osim toga teško tim putem prodrijeti u unutrašnjost otoka prije nego što Korzikanci budu imali vremena da se okupe».

21

Za vrijeme prvog ustaničkog pokreta sredinom XIV stoljeća korzički patriot Sambucuccio d'Alando oduzeo je iz ruku feudalne vlastele jedan dio otoka koji je nazvan «*terra di comune*», to jest slobodna zemlja ili zemlja koja pripada zajednici.

No, ako su gradovi štetni, glavni gradovi su to još i više. Glavni grad je bezdan u kojem će skoro cijela nacija izgubiti svoje običaje, zakone, junaštvo i slobodu. Zamišljamo da veliki gradovi potpomažu zemljoradnju, jer troše mnogo živežnih namirnica, no oni »troše« još više ratara, bilo izazivajući kod njih želju da se prihvate unosnijih i privlačnijih zanimanja, bilo prirodnim propadanjem građanskih porodica koje selo uvijek regrutira. Okolica gradova pokazuje privid života, no što idemo dalje sve je veća pustoš. Iz glavnog grada isparavaju se stalno kužne pare, da bi konačno otrovale i razorile naciju.

Ipak, vlast treba jedno središte, mjesto okupljanja prema kojem se sve odnosi. Bilo bi suviše neprilika da se vrhovna uprava stalno seli. Da bi se mogla premještati iz pokrajine u pokrajinu, trebalo bi podijeliti otok u više malih suverenih država od kojih bi svaka, kada na nju dođe red, imala predsjedništvo. No, takav bi sistem komplicirao funkcioniranje mehanizma, dijelovi bi zbog toga bili slabije povezani. Otok nije dovoljno velik da bi takva podjela bila nužna, ali je ipak suviše velik da bi mogao biti bez glavnog grada. No, taj glavni grad treba da povezuje sve okruge (JURISDICTIONS), a da pri tome ne privuče sav njihov narod; u njega treba sve prenijeti, a da svaka stvar ostane na svom mjestu. Riječju — potrebno je da sjedište vrhovne vlasti bude manje glavni grad, a više glavno mjesto.

Jedino je nužda u tome upravljala izbor nacije, a ispalo je kao da ga je upravljao sâm razum. Genovljani su vam, ostajući i dalje gospodari primorskih mjesta, ostavili samo grad Corte, čiji položaj nije ništa manje povoljan za upravu Korzike, nego što je to bila Bastia za upravu Genove. Grad Corte, smješten usred otoka, podjednako je udaljen od svih obala. Nalazi se točno između dva dijela *di qua e di la del'monti*, isto tako na domak svima. Daleko je od mora, i zbog toga će se kod njegovih žitelja običaji, jednostavnost, čestitost i nacionalni karakter, održati dulje nego da je grad podložan utjecaju stranaca. Na najuzvišenijem je dijelu otoka, u vrlo zdravom podneblju, ali na prilično neplodnom tlu i gotovo na izvoru rijeka, što će spriječiti da se grad suviše poveća, jer će otežavati dovoženje namirnica. Ako svemu tome dodamo mjeru predostrožnosti koja ne dopušta da bilo koja državna služba bude nasljedna, pa čak ni doživotna, možemo pretpostaviti da mu državni činovnici, gradeći u njemu samo privremena prebivališta, dugo neće dati onu kobnu raskoš koja predstavlja sjaj i propast država.

Evo prvih razmišljanja do kojih me doveo brzi pregled lokalnih prilika na otoku. Prije nego počnemo detaljnije govoriti o vladavini, treba najprije utvrditi što ona treba učiniti i prema kojim se načelima treba upravljati. Upravo to treba odlučiti o njezinom obliku, jer svaki oblik vladavine ima svoj prirodni, vlastiti duh od kojeg se nikada neće udaljiti.

²³Mi smo do sada razmatrali nacionalno tlo koliko nam je to bilo mo-

22

Slijedeći odlomak Rousseau je precrtao (f° 27): »Da bismo do toga došli, treba najprije poznavati nacionalni karakter naroda kojim ćemo vladati, a ukoliko ga ovaj nema, trebalo bi ga stvoriti. Svaki čovjek koji, da tako kažemo, nije u duši sluga

svoje zemlje, ne može biti dobar građanin ni vjeran podanik, i zakonodavstvo nije u onome što je zajedničko svim zakonima svijeta, već u onom po čemu se ti zakoni razlikuju«.

guće, pokušajmo sada na njemu ucrtati plan zdanja koje treba podići. Prvo pravilo koje moramo slijediti je nacionalni karakter. Svaki narod ima, ili bi morao imati, nacionalni karakter, a ako ga nema, trebalo bi početi s tim da se on izgradi. Kod otočana, naročito onih koji se manje miješaju, manje dolaze u doticaj s drugim narodima, taj je karakter obično izrazitiji. Posebno Korzikanci imaju po prirodi vrlo izražen nacionalni karakter; i ako ga je, iskrivljenog ropstvom i tiranijom, teško raspoznati, za uzvrat on se zbog njihovog izoliranog položaja može lako obnoviti i sačuvati.

Otok Korzika je, kaže Diodor, brdovit, prepun šuma i natapan velikim rijekama. Njegovi se žitelji hrane mlijekom, medom i mesom koje im zemlja obilato pruža. Među sobom primjenjuju načela pravednosti i čovječnosti mnogo više od ostalih barbara. Onaj koji prvi nađe med u planini i u dupljama stabala siguran je da mu to nitko neće osporavati. Uvijek su sigurni da će pronaći svoje ovce, na koje svaki stavlja svoj znak i koje zatim puštaju da slobodno pasu po poljima, a da ih nitko ne čuva. Isti duh pravičnosti izgleda da ih vodi u svim životnim prilikama.²³

Veliki historičari znaju u najobičnijim izlaganjima i bez posebnog umovanja i dokazivanja pokazati čitaocu uzrok svake činjenice o kojoj govore.

Kad neka zemlja nije naseljena kolonijama, izvorni karakter stanovnika rađa se iz prirode tla. Grub i neravan teren koji je teško obrađivati pružit će više hrane životinjama nego ljudima: polja su na njemu rijetka, a pašnjaci plodni. Odatle mnoštvo stoke i pastirski život. Stada koja su pripadala mnogim vlasnicima lutajući planinama miješala su se, spajala. Med nema druge oznake osim oznake prvog koji ga je našao. Vlasništvo se može uspostaviti i sačuvati samo uz javno povjerenje, a svi moraju biti čestiti, jer bez toga nitko ništa ne bi imao i nacija bi propala.

Planine, šume, rijeke, pašnjaci. Zar čovjek ne bi povjerovao da čita opis Svicarske? I kod Svicaraca se nekoć mogao naći isti karakter koji Diodor pridaje Korzikancima: pravičnost, čovječnost, poštenje. Jedina je razlika bila u tome što su zbog oštrije klime bili marljiviji. Zatrpani šest mjeseci pod snijegom bili su prisiljeni da stvore zalihe za zimu, rasuti po svojim hridima obrađivali su ih mukotrpno, s naporom od kojeg su postali snažni; stalni rad nije im ostavljao vremena da upoznaju strasti. Veze su uvijek bile otežane, a osobito kad bi ih snijeg, i led posve zarobili; svaki je u svojoj kolibi morao biti sam sebi i svojoj obitelji dovoljan: odatle korisna radinost. Svatko se u svojoj kući bavio svim potrebnim zanatima, svi bijahu zidari, tesari, drvodjelci, kolari. Rijeke i bujice koje su ih razdvajale pružale su, za uzvrat, svakome sredstvo da opstane bez svojih susjeda. Kako su se pilane, kovačnice, mlinovi množili, oni su naučili upravljati tokom vodâ i za rad strojeva i za natapanje. Tako je svatko u svojoj dolini, na svom tlu, uspijevao iz njega izvući sve što mu je bilo potrebno; svi su živjeli dobro i nisu željeli ništa više od toga. Kako se ničiji interesi i potrebe

23

Ovaj je odlomak uzet od riječi do riječi (s nenamjernom zamjenom mjesta riječi med i mlijeko) iz djela »Opća povijest« Diodora sa Sicilije u prijevodu opata Terrassona, t. II, Paris 1737. str. 210—211.

Rousseau je naručio sedam svezaka tog djela od Duchesnea prije nego što je došao u vezu s Buttafocum, 6. veljače 1763. (C.G., t.IX. p. 74). Duchesne ih je poslao 12. ožujka u Pontarlier.

nisu sukobljavali, i nitko nije ovisio o nekom drugom, među svima su postojale samo veze prijateljstva i naklonosti; sloga i mir vladali su u njihovim brojnim obiteljima. Gotovo da se među sobom nisu trebali dogovarati ni o čemu drugome, osim o brakovima, kod kojih je odlučivala jedino naklonost, a nju nije izazivalo častoljublje, niti su je interes i nejednakost ikada sprečavali. Taj narod siromašan, ali bez velikih potreba, u najsavršenijoj nezavisnosti množio se tako u jednoj zajednici koju ništa nije moglo iskvartiti. Nije imao vrlinâ, jer nije imao ni porokâ koje bi morao svladati, pa mu uopće nije bilo teško činiti dobro, i bio je dobar i pravedan ne znajući čak što je to pravednost i vrlina. Snaga kojom je taj radni i nezavisni život vezivao Švicarce uz njihovu domovinu dala im je i dva najsigurnija sredstva za njezinu obranu — slogu u odlučivanju i hrabrost u borbama. Kad promatramo trajno jedinstvo i slogu koja je vladala među ljudima bez gospodara i gotovo bez ikakvih zakona, a koje su susjedni vladari pokušavali zavaditi svim političkim spletkama, kad vidimo nepokolebljivu snagu, postojanost, žestinu koju su ti izvanredni ljudi unosili u bitke, odlučni da umru ili da pobijede, ne pomišljajući uopće da odvoje svoj život i svoju slobodu, tada nije više teško shvatiti sva čuda koja su učinili za obranu svoje zemlje i nezavisnosti, i ne čudi nas kad vidimo kako tri najveće sile i najratobornije čete Evrope jedna za drugom doživljavaju poraze u pohodima protiv te herojske nacije koju zbog njene jednostavnosti ne može pobijediti lukavstvo, a njeno junaštvo odolijeva svakoj sili. Korzikan-ci, cvo vam uzora koji valja slijediti ako želite vratiti prijašnje stanje.

No, ti priprosti ljudi koji su isprva poznavali samo sebe, svoja brda i stoku, upoznali su i druge nacije braneći se od njih. Njihove pobjede otvorile su im granice susjednih država, a glas o njihovom junaštvu izazvao je kod vladarâ ideju da ih iskoriste. Počeli su plaćati te čete koje nisu mogli pobijediti. Ovi čestiti ljudi koji su tako hrabro znali braniti svoju slobodu postadoše ugnjetači tuđe slobode. Čudi nas kad vidimo kako unose u službu stranim vladarima istu srčanost kojom su im se odupirali, istu vjernost koju su čuvali za domovinu; kako prodaju za novac vrline koje se najslabije plaćaju i koje novac najbrže iskvartuje. No, u to prvo vrijeme služili su vladarima s istim ponosom i smjelošću kao što su se od njih branili; sebe su smatrali manje slugama, a više braniteljima, i nisu mislili da su im prodali svoje usluge već zaštitu.

Malo pomalo ponizili su se i postali obični plaćenici. Okus novca pokazao im je da su bili siromašni, prezir prema vlastitom stanju polako je uništio vrline rođene iz tog stanja, i Švicarci su postali »ljudi za pet para«, kao što su Francuzi za četiri. Jedan drugi prikriveniji uzrok iskvartio je tu snažnu naciju. Njihov jednostavni i izolirani život učinio ih je snažnima i nezavisnima, svatko je bio sâm sebi gospodar. No, kako su svi imali iste interese i sklonosti, mogli su se složiti bez muke, jer su željeli i radili iste stvari: jednoličnost njihovog života nadomještala im je zakon. No, kad ih je druženje s drugim narodima navelo da zavole ono čega su se trebali bojati, i da se dive onom što su trebali prezirati, častoljublje je navelo vođe da promijene načela: naslutili su da u narodu treba stvoriti sklonosti o kojima više ovisi, da bi se njime moglo lakše vladati. Zbog toga je uvedena trgovina, industrija i raskoš, koji su pojedince, vežući ih uz javnu vlast po-

moću njihovih zanimanja i potreba, učinili mnogo ovisnijm o nosiocima vlasti nego što su bili u prvobitnom stanju.

Siromaštvo se nije osjećalo u Švicarskoj sve dok u njoj nije počeo kružiti novac. On je donio istu nejednakost u novčanim sredstvima i imanjima; postao je glavno sredstvo stjecanja bogatstva, osim za one koji nisu ništa imali. Povećavao se broj trgovačkih poduzeća i manufaktura. Zanati su oteli mnogo ruku zemljoradnji. Povećavao se broj ljudi koji su se neravnomojerno naseljavali, proširili su po povoljnije smještenim krajevima gdje su sredstva za život bila izdašnija. Jedni su napustili svoju domovinu, drugi su joj postali beskorisni ne trošeći i ne proizvodeći ništa. Mnoštvo djece postalo je teret. Ukupan broj stanovnika osjetno je opao, i dok se povećavao broj žitelja u gradovima, sve veće zapuštanje zemljoradnje, sve teže zadovoljavanje životnih potreba zbog kojeg su strani proizvodi postojali sve neophodniji, doveli su zemlju do veće ovisnosti o susjedima. Dokon život donio je potkupljivost i namnožio uživaoce državne potpore, ljubav prema domovini ugasila se u svim srcima i prepustila mjesto ljubavi prema novcu. Svi osjećaji koji su davali poleta duši ugušeni su i više se nije moglo naći ni odlučnosti u vladanju, ni čvrstine u odlučivanju. Nekad je siromašna Švicarska nametala svoju volju Francuskoj, danas bogata Švicarska drhti pred namrštenim obrvama nekog francuskog ministra.²⁴

Evo važnih pouka za korzički narod. Pogledajmo kako ih valja primijeniti! Korzički je narod sačuvao velik broj svojih iskonskih vrlina koje će mnogo olakšati naše ustanovljenje. U ropstvu je pak stekao mnoge poroke kojima²⁵ treba naći lijeka. Od tih poroka neki će nestati sami od sebe zajedno s uzrokom koji ih je rodio, kod drugih je potrebno da nešto iskorijeni strast iz koje nastaju.²⁶

U prvu grupu ubrajam divlju i neukrotivu ćud koju im pripisuju. Optužuju ih da su buntovnici, a kako se to može znati kad do sada nisu nikada imali ispravnu vladavinu? Potičući ih stalno jedne protiv drugih trebalo je predvidjeti da će se to neprijateljstvo često okrenuti protiv onih koji su ga izazvali.

U drugu grupu ubrajam sklonost prema krađi i ubojstvu zbog kojih

24

Ova oštra slika slabljenja običaja i općeg duha u Švicarskoj u 18. stoljeću, inspirirana je principima »Rasprave o nejednakosti«. Na njega uvelike utječe i Rousseauova mržnja prema Francuskoj nakon osude »Emila« i u trenutku progonâ, u kojima na prvom mjestu vidi ruku Choiseula, zatim njenog poslanika u Soleuru i namjesnika Francuske u Ženevi (usp. Confessions, O.C. Pléiade, t.I, p.653).

25

Ms. f° 36: ona

26

Ms. f° 36 v°: »NB ubaciti. Kod svih država (naroda) postoji napredak, prirodni i nužni razvoj od njihovog nastanka do propadanja. Da bi njihov vijek bio što dulji i ljepši, bolje je odrediti (pomaknuti) im početak prije a ne poslije tog trenutka punog napona (i snage) (Bolje je da država još mora jačati od trenutka osnivanja nego da joj ostane samo da opada). Ne treba nastojati da Korzika postane odjednom ono što može biti (jer se nipošto neće održati u jednom stanju), bolje je da postepeno dolazi do toga, da se uspije, nego da to postane u istom trenu i da zatim propada. To opadanje pretvorilo bi njezinu snagu u slabost, umjesto da je napor da postigne vrhunac održava stalno u dobrom stanju«.

ih se užasavaju. Izvor ta dva poroka leži u lijenosti i nekažnjavanju; to je jasno kad se radi o prvom, a lako je dokazati kod drugog, jer mržnja među obiteljima i planovi o osveti kojima su stalno bili zaokupljeni, radaju se u dokonim razgovorima i učvršćuju u mračnim razmišljanjima, a izvršavaju se bez muke jer im nekažnjavanje daje sigurnost.

Tko se ne bi zgrozio nad barbarskom vlašću koja ne bira nikakva sredstva da bi potakla ove nesretnike da se međusobno kolju? Ubojstvo se nije kažnjavalo, što velim, ono je bilo nagrađivano: cijena krvi bila je jedan od prihoda Republike.²⁷ Trebalo je da nesretni Korzikanci, da bi izbjegli potpuno uništenje, kupe plaćanjem jednog poreza milost da budu razoružani.²⁸

Genovljani se hvale da su podupirali poljoprivredu na otoku, a Korzikanci izgleda da to priznaju. Ipak se ne bih s time složio, jer slab uspjeh dokazuje da su se služili lošim sredstvima. Cilj tih nastojanja Republike nije bilo povećanje broja stanovnika, čim je tako otvoreno podržavala umorstva, niti da im omogući da žive u blagostanju, jer ih je uništavala globama, čak niti da im olakša plaćanje poreza, jer ih je opterećivala pristojbama na trgovinu i promet namirnicama i zabranjivala njihov izvoz. Njen je cilj naprotiv bio da što više oteža plaćanje poreza, koje se nije usuđivala povećati, da Korzikance drži uvijek u pokornosti vezujući ih takoreći za njihovu grudu zemlje, odvratajući ih od trgovine, obrta, svih unosnih zanimanja, sprečavajući ih da se obrazuju; cilj joj je bio da ima sve proizvode po jeftinoj cijeni zahvaljujući povlasticama i monopolu svojih činovnika. Poduzela je sve mjere da bi novčano iscrpila otok, čineći novac nužnim a istovremeno sprečavajući da se vrati na otok. Tiranija nije mogla upotrijebiti lukavije sredstvo: prividno potpomažući zemljoradnju uništavala je naciju. Htjela je da ta nacija konačno postane gomila pokornih seljaka koji žive u najžalosnijoj bijedi.

Što se tada dogodilo? Obeshrabreni Korzikanci napuštali su svoje poslove koje nije oživljavala nikakva nada. Više su voljeli da ne rade ništa, nego da se umaraju uzalud. Radin i skroman život prepustio je mjesto lijenosti i besposličarenju, svim vrstama poroka; krađom su pribavljali novac za plaćanje poreza, jer ga nisu mogli dobiti za svoje proizvode; napuštali su polja da bi radili na državnim drumovima.

Neka se Korzikanci vrate svom radinom životu i oslobode navike da lutaju otokom kao razbojnici, neka ih njihovi svakodnevni poslovi zadrže u krugu porodice i neka ih mine želja da se među sobom prepiru! Neka in rad priskrbi dovoljno da mogu živjeti oni i njihove porodice! Neka oni koji imaju sve što je potrebno za život ne budu prisiljeni da imaju i gotov novac, bilo za plaćanje poreza i drugih pristojbi, bilo za zadovoljavanje

27

Ovu rečenicu nalazimo ponovo u drugom dijelu »Projekta«.

28

Rousseau se ovdje inspirira i Buttafocovim djelom »Mémoire historique«: »Republika je ubirala znatne svote od sudova koji su sudili za ubojstva... postojao je namet od 4 s. po obitelji nazvan *pre-vento degl'omicidi*. U kojoj bar-

barskoj zemlji, pod kojom okrutnom vladavinom vladar prisiljava narod da kupuje svoju vlastitu krv?... Čovjek se želio osloboditi neugodnog protivnika? Veća ili manja svota omogućavala mu je da ostane nekažnjen. Bilo mu je oprošteno prije nego što je počinio zločin...» (Neuchâtel, ms. 7939, f° 5 r°).

izmišljenih potreba i raskoši, koji ništa ne doprinose blagostanju onoga koji se njima razmeće, već samo izazivaju zavist i mržnju drugih!

Lako se može vidjeti kako sistem kojem smo dali prednost pred drugima dovodi do toga, no to nije dovoljno. Valja se potruditi da narod prihvati primjenu tog sistema, da zavoli zanimanje koje mu želimo dati, da u njemu pronađe svoje užitke, želje, sklonosti, da to za njega postane životna sreća i da se tako zaustave častohlepne namjere.

Ne vidim nikakvih brzih i sigurnijih načina da se u tome uspije od dva slijedeća: prvi, da se ljudi vežu uz zemlju na taj način što će iz nje proizlaziti sve njihove povlastice i prava, i drugi, da se ova veza učvrsti pomoću porodice koja će biti neophodna za očinstvo.

Mislio sam da bi se u tom smislu, postavljajući temeljni zakon na razlike proizašle iz same prirode stvari, čitava korzička nacija mogla podijeliti u tri klase, čija bi uvijek osobna nejednakost mogla uspješno zamijeniti nejednakost po porijeklu ili po mjestu stanovanja, koja proizlazi iz municipalnog feudalnog sistema koji ukidamo.

Prva klasa bila bi klasa građana (CITOYEN).

Druga — klasa rodoljuba (PATRIOTE).

Treća — klasa kandidata (ASPIRANT).

Kasnije ćemo reći na osnovi čega bi netko bio uvršten u određenu klasu i koje povlastice bi u svakoj od njih uživao.

Ova podjela ne smije se nikako izvršiti nekim cenzusom ili popisom u trenutku utemeljenja, već se treba uspostaviti postupno sama od sebe, tokom vremena. Prvi akt planiranog utemeljenja treba da bude svečana zakletva koju će položiti svi Korzikanci u dobi od dvadeset ili više godina, a svi oni koji polože tu zakletvu moraju se bez razlike upisati u popis građana. Pravo je da svi ti srčani muževi koji su oslobodili svoju naciju po cijenu vlastite krvi steknu sve prednosti i da prvi uživaju u slobodi koju su osvojili.

No, od dana kad je stvorena zajednica i svečano položena zakletva, svi oni rođeni na otoku koji nisu dostigli određenu dob ostat će u klasi kandidata (aspiranata) sve dok se, pod slijedećim uvjetima, ne budu mogli uvrstiti u dvije preostale klase.

Svaki kandidat oženjen po zakonu, koji bude imao nešto vlastite zemlje, nezavisno o mirazu svoje žene, bit će upisan u klasu patriota.

Svaki patriot, oženjen ili udovac, koji bude imao dvoje žive djece, svoju kuću i posjed dovoljan za vlastito uzdržavanje, bit će upisan u klasu građana.

Taj prvi korak, dovoljan da ljudi opet počnu cijeniti zemlju, neće ih još navesti da je počnu obrađivati, ako se ne otkloni potreba za posjedovanjem novca koji je uzrokovao siromaštvo otoka pod vladavinom Genove. Valja prihvatiti kao sigurno pravilo da se svuda gdje je novac prva potreba, nacija odvraća od zemljoradnje da bi se bacila na unosnija zanimanja. Položaj zemljoradnika postaje tada ili predmetom trgovine i jednom vrstom manufakture za velike zakupnike, ili se pretvara u najgoru bijedu za većinu seljaka. Oni koji se obogate trgovinom i industrijom ulažu svoj novac, kad

su ga dovoljno stekli, u posjede koje drugi za njih obrađuju; cijela je nacija tako podijeljena na bogate besposličare koji imaju zemlju i siromašne seljake koji nemaju od čega živjeti obrađujući tu zemlju.

Što je novac potrebniji pojedincima, to je potrebniji i vlasti. Iz čega slijedi: što više cvjeta trgovina, to su veći porezi, a da bi platio te poreze, seljaku ništa ne pomaže što obrađuje svoju zemlju, ako ne prodaje njene proizvode. Badava mu žito, vino, ulje, njemu treba novac; on mora nositi svoje proizvode u grad, pretvoriti se u sitnog trgovca, malog prodavača, sitnog lupeža. Njegova se djeca odgojena u mešetarenju iskvaru, privuku ih gradovi, izgube volju za svoj rad i radije postaju mornari i vojnici, nego da preuzmu posao svojih očeva. Uskoro se seosko stanovništvo smanjuje, a grad izbacuje skitnice, postupno nestaje kruha, raste opća bijeda ali i bogatstvo pojedinaca, te jedno i drugo zajedno dovode sve poroke koji konačno uzrokuju propadanje jedne nacije.

Tako čvrsto vjerujem da je svaki sistem trgovine poguban za poljoprivredu, da iz toga ne izuzimam čak ni trgovinu živčnim namirnicama koje su proizvod poljoprivrede. Da bi se ona mogla održati u tom sistemu, trebalo bi da trgovac i ratar pravedno podijele dobit među sobom. No, to je nemoguće, jer je posao jednoga slobodan, a rad drugog neizbježan, i zbog toga će prvi uvijek nametati svoju volju drugome, a to je odnos koji narušava ravnotežu među njima i ne može donijeti trajno i stabilno stanje.

Ne treba zamišljati da će otok biti bogatiji ako bude imao više novaca. To je točno u odnosu na druge narode, i u njegovim vanjskim vezama, ali u sebi samoj jedna nacija nije ni bogatija ni siromašnija zato što ima više ili manje novca, ili, što dolazi na isto, zato što je ista količina novca više ili manje aktivna u opticaju. Ne samo da je novac znak (signe), već je to relativni znak čiji je stvarni učinak samo u nejednakosti njegove raspodjele. Jer ako pretpostavimo da na otoku Korzici svaki pojedinac ima samo deset zlatnika, ili da ima sto tisuća zlatnika, stanje svih je u oba slučaja potpuno isto oni zbog toga nisu ni bogatiji ni siromašniji, i jedina je razlika u tome što druga pretpostavka otežava trgovinu. Kad bi Korzika trebala strance, trebala bi i novac, no budući da može biti dovoljna sama sebi, novac joj ne treba. I budući da je novac samo znak nejednakosti, što ga na otoku bude manje u opticaju, to će na njemu vladati stvarnije obilje.²⁹

Treba vidjeti da li se ono što postižemo pomoću novca može postići bez novca i, pretpostavivši da se može, treba usporediti oba načina s obzirom na naš cilj.

Dokazano je činjenicama da otok Korzika, čak i kad je većim dijelom neobrađen i iscrpljen kao što je sada, može prehraniti svoje stanovnike, jer

29

Slijedeći je odlomak precrtan u rukopisu, f°s 46—47: »Pogledajmo sada što se može učiniti da taj kobni znak bude manje potreban, a da ne naškodimo... Potreba za novcem u nekoj državi raste ili se smanjuje u onoj mjeri u kojoj razmjena postaje više ili (manje) nužna, a vladavina više ili manje skupa. Na taj na-

čin bez (trgovine i financija) trgovine, pojedincima uopće ne bi bio potreban novac, a bez javnih financija ne bi ga trebala ni država. (Kad se pojedinci ne bi uopće bavili trgovinom, ne bi im trebao novac. Ukinite trgovinu i razmjenu, pojedinci neće trebati...)-

za trideset šest godina rata dok su oni rukovali više oružjem nego plugom, nije ipak zbog njihovih potreba uplovio nijedan brod s namirnicama i hranom bilo koje vrste. Štoviše, otok, pored namirnica, ima sve što je potrebno da im osigura ugodan život, a da ništa ne uzme izvana. Ima vune za tkanine, konoplje i lana za platno i užad, kožu za obuću, drvene građe za brodove, željeza za kovačnice, bakra za posude i kovani novac. Ima soli za svoje potrebe, a imat će je i više kad obnovi solane u Allerii koje su Genovljani s toliko muke i troškova održavali u stanju propadanja, a one su usprkos svemu još davale sol. Korzikanci, kad bi to i htjeli, ne bi mogli trgovati s drugima razmjenjujući robu, jedino kad bi kupovali ono što je suvišno. Tako im novac čak ni u tom slučaju ne bi bio potreban za trgovinu, jer je on jedina roba koju bi išli tražiti. Iz toga slijedi da ni u tim međunarodnim odnosima Korzici uopće ne treba novac.

Prilično prostranu unutrašnjost otoka presijecaju planine; njegove velike i brojne rijeke nisu najpogodnije za plovidbu; dijelovi otoka nisu među sobom prirodno povezani; no različitost njihove proizvodnje održava ih u uzajamnoj ovisnosti, jer jedni druge trebaju. Pokrajina Cap Corse, koja proizvodi gotovo isključivo vino, treba žito i ulje koje joj daje Balagna. Corte na uzvisini daje također žito, a nedostaje joj sve ostalo. Bonifazio, u podnožju stijena i na drugom kraju otoka, treba sve, a ne pruža ništa. Plan o ravnomjerno raspoređenom stanovništvu³⁰ zahtijeva dakle stalni promet namirnica, lako prebacivanje iz jednog okruga u drugi i, prema tome, unutrašnju trgovinu.

No, dodat ću tome dvije stvari. Prvo, da se uz suradnju vlade ta trgovina može obavljati uglavnom pomoću razmjene; drugo, da se uz istu suradnju i prirodnim razvojem našeg uređenja ta trgovina i razmjene moraju iz dana u dan smanjivati i svesti konačno na mali broj robâ.

Poznato je da je u bijedi do koje su Genovljani doveli Korziku novac, koji je stalno izlazio, a nikad se nije vraćao, konačno postao tako rijedak da u nekim kantonima kovani novac uopće nije bio poznat, i da se tamo prodaja i kupovina obavljala samo razmjenom.

Korzikanci su u svojim predstavkama naveli tu činjenicu među ostalim pritužbama. Imali su pravo, jer s obzirom da je novac bio potreban za plaćanje poreza, ti jadni ljudi koji ga više nisu imali bili su prisiljeni u svojim kućama gledati kako im odnose najpotrebnije posude, namještaj, haljine, prnje koje je trebalo prevoziti od jednog mjesta do drugog i čija prodaja nije donosila ni deseti dio njihove vrijednosti. Na taj način oni su zbog nedostatka novca plaćali poreze deseterostruko.

No, budući da naš sistem neće zahtijevati da se porez plaća u gotovom novcu, nedostatak novca neće biti ni znak bijede, niti će služiti da je poveća. Razmjena će se moći obavljati uaturi i bez posredničkih vrijednosti, a čovjek će moći živjeti uobilju, a da nikad ne uzme u ruku nijednu paru.

30

Ideju nalazimo već u »Društvenom ugovoru«: »Naselite ravnomjerno cijeli teritorij, uvedite posvuda ista prava, donesite posvuda obilje i život; tako će država

istovremeno postati najjača i njome će se upravljati na najbolji mogući način.« (knjiga III, pogl. XIII)

Vidim da su pod genovskim upraviteljima koji su zabranjivali i na tisuću načina ometali prelaženje namirnica iz jedne pokrajine u drugu, komune stvarale skladišta žita, vina, ulja, očekujući pogodan trenutak i dozvolu za trgovinu, a da su ta skladišta služila genovskim činovnicima kao povod za tisuću odvratnih zloupotreba. Budući da ideja o takvim skladištima nije nova, bit će je lakše ostvariti, a kod razmjene poslužit će kao pogodno i jednostavno sredstvo, kako za zajednicu tako i za pojedince, bez opasnosti od neprilika koje bi ga učinile tegobnim za narod.

Čak i bez stvaranja magazina ili pravih spremišta, mogao bi se u svakoj župi ili glavnom mjestu napraviti jedan javni registar s dvije kolone u koji bi pojedinci upisivali svake godine s jedne strane vrstu i količinu proizvoda kojih imaju previše, a s druge one koji im nedostaju. Bilancom i usporedbom tih registara od pokrajine do pokrajine mogla bi se odrediti cijena proizvoda i opseg trgovine, tj. razmjene, tako da bi svaka općina mogla trošiti svoj višak i pribaviti ono što joj je potrebno bez manjkova ili viškova u količini proizvoda, i gotovo tako točno kao da je žetva odmjerena prema njezinim potrebama.

Te se operacije mogu izvesti s najvećom točnošću i bez pravog novca, bilo putem razmjene ili uz pomoć običnog idealnog novca koji bi služio kao sredstvo usporedbe, kao što su na primjer pistole (stari španjolski zlatni novac, op. pr.) u Francuskoj, bilo uzimajući kao novac neko stvarno dobro koje se može brojiti, kao što je to bio vol kod Grka, ili ovca kod Rimljana, i kojem se odredi prosječna vrijednost, jer tada vol može vrijediti više ili manje od jednog vola, a ovca više ili manje od jedne ovce, i ta razlika daje prednost idealnom novcu, jer je on uvijek točan, budući da se smatra samo apstraktnim brojem.

Dokle god se toga budemo pridržavali, postojat će ravnoteža u trgovini, a razmjena, ravnajući se jedino prema relativnom obilju ili oskudici proizvoda i lakšem ili težem prenošenju, ostat će uvijek i posvuda u odgovarajućim odnosima, te će svi proizvodi na otoku, ravnomjerno raspoređeni, biti u skladu s potrebama stanovništva. Dodajem da će državna uprava moći bez neprilika upravljati tom trgovinom, razmjenom proizvoda, održavati je u ravnoteži, određivati joj opseg, jer tako dugo dok bude uaturi, državni činovnici neće je moći zloupotrebjavati, i neće čak ni dolaziti u iskušenje da to učine, dok pretvaranje proizvoda u novac otvara vrata svim guljenjima, monopolima i u takvim slučajevima uobičajenim lupeštvinama kod ljudi na položaju.

U početku treba očekivati dosta neprilika, no one su neizbježne u svakoj ustanovi koja nastaje i koja se suprotstavlja postojećim običajima. Dodajem da će ta uprava, jednom uspostavljena, svake godine biti sve lakša, ne samo zbog prakse i iskustva, već i zbog stalnog smanjivanja trgovine, koje iz toga mora nužno nastati, sve dok se ne svede na najmanju moguću mjeru, što je konačni cilj kojem moramo težiti.

Svi treba da žive, a nitko se ne smije obogatiti. To je osnovno načelo prosperiteta nacije, i pravila koja predlažem idu najdirektnije prema tom cilju.³¹

Budući da višak proizvoda neće biti predmet trgovine i neće se pretvarati u novac, proizvodit će se u skladu s potrebama, a svatko tko bude mogao pribaviti odmah ono što mu nedostaje, neće imati interesa da ima nečeg suviše.

Čim proizvodi zemlje prestanu biti roba, njihova proizvodnja u svakoj će se pokrajini, pa čak i posjedu, postupno prilagođavati općim potrebama pokrajine i pojedinačnim potrebama proizvođača. Svatko će se truditi da ima uaturi, stvoreno vlastitim radom, sve što mu je potrebno, umjesto da to nabavlja razmjenom, koja će uvijek biti osigurana, ali ma koliko bila olakšana, ipak ne tako pogodna.

Sigurno je velika prednost da se na svakom zemljištu uzgaja ono što na njemu najbolje uspijeva; tako se iz zemlje dobiva više i lakše nego na bilo koji drugi način. No, ta je primjedba, koliko god bila značajna, ipak samo od drugorazrednog značaja. Bolje je da zemlja proizvodi malo manje, a da stanovnici bolje urede svoje odnose. U svoj toj živosti trgovine i razmjene nemoguće je izbjeći da se poroci ne uvuku u naciju. Neki nepodesan izbor zemljišta može se nadoknaditi radom, a bolje je loše iskoristiti polja nego ljude. Uostalom svaki ratar može i treba izvršiti izbor na svojoj zemlji, a svaka župa ili zajednica na svojim općinskim dobrima, kao što ćemo objasniti kasnije.

Pojavit će se bojazan, osjećam, da takva privreda ne izazove suprotni učinak od onog koji od nje očekujem, da ne uništi zemljoradnju umjesto da je potiče, da slobodni seljaci koji neće moći prodati svoje proizvode ne zapuste svoje poslove, da se ne ograniče na proizvodnju za vlastitu opskrbu ne tražeći obilje, i da zadovoljni onim nužno potrebnim što su kupili za sebe, ne ostave polja neobrađena.³² Izgleda čak da se takav zaključak temelji na iskustvu genovske uprave pod kojom je zabrana izvoza namirnica s otoka imala upravo taj učinak.

No, treba znati da je pod tom upravom novac, kao prva neophodna potreba, predstavljao neposredni cilj rada, i da je zbog toga svaki rad koji nije donosio novac bio nužno zancimaren, da je ratar pod teretom prezira, vrijeđanja i bijede gledao u svom položaju vrhunac nesreće, da je, uviđajući da u njemu ne može zadovoljiti svoje potrebe, tražio neki drugi ili postajao malodušan. Nasuprot tome, ovdje sva nastojanja naše ustanove žele da učine taj položaj sretnim u njegovoj osrednjosti, dostojnim poštovanja u njegovoj jednostavnosti. Zadovoljavajući sve životne potrebe, namirujući sve državne poreze bez prodaje i trgovine, uživajući opći ugled, neće ni zamišljati neki bolji ili plemenitiji posao. Oni koji ga budu obavljali, ne videći ništa iznad sebe, ponosit će se njim, i krčeći put do najviših položaja obavljat će ga poput prvih Rimljana. Vezani trajno uz taj rad željet će se u njemu istaknuti, obavljati ga bolje od ostalih, dobiti veći urod, pružiti veći doprinos državi, zaslužili na izborima glasove naroda. Brojne porodice, site

crtao: »Budući da nitko (ne bi mogao) ne bi imao drugog interesa da izvozi namirnice iz jedne pokrajine u drugu osim same potrebe da to čini, taj bi izvoz bio uvijek u skladu s potrebama.« (f° 52)

32

Usporedo s tim odlomkom (f° 52 v°) Rousseau je napisao, a zatim precrtao slijedeću rečenicu: »Kad bi stvarno bogatstvo bilo jedini predmet raskoši, svatko bi nastojao da se istakne tim obiljem.«

i dobro odjevene, štovat će zbog toga svoje glavare i svatko će željeti da se istakne stvarnim bogatstvom kao jedinim znakom raskoši. I dok ljudsko srce ostane ovakvo kakvo jest, to uređenije neće izazvati lijenost.

Ono što pojedini magistrati i očevi porodice moraju učiniti u svakom okrugu, svakoj općini, na svakom posjedu, da ne bi imali potrebe za drugima, to vrhovna uprava otoka mora napraviti da ne bi trebala susjedne nade.

Točan popis roba koje su dopremljene na otok tokom određenog broja godina pokazat će sigurno i točno one bez kojih otok ne može biti; jer u sadašnjoj situaciji luksuzu i suvišnim stvarima nema mjesta na otoku. Pažljivim promatranjem kako onoga što otok proizvodi, tako i onoga što bi mogao proizvoditi, otkrit će se da je mali broj stvari koje mora nabavljati od stranaca, a to izvanredno potvrđuju i činjenice — jer 1735. i 1736. godine, kada je mornarica Genove blokirala otok i on nije imao nikakve veze s kopnom, ne samo da nije nedostajalo hrane, već nije bilo nepodnošljive oskudice ni u čemu. Najviše se osjećao nedostatak ratne opreme, municije, kože, pamuka za fitilje, a ovo posljednje nadomjestila je srž nekih vrsta trstike.

Od ovog malog broja proizvoda koji se moraju uvoziti treba odbiti još i sve ono što otok sad ne pruža, ali što bi, bolje obrađen i sa življom industrijom, mogao proizvesti. Koliko god treba brižljivo odstraniti dokone vještine, lijepa umijeća koja služe rasonodi i ukrašavanju, toliko treba podsticati ona koja unapređuju zemljoradnju i ljudski život. Ne treba nam ni kipara, ni zlatara, već tesara i kovača, tkalaca, dobrih prerađivača vune, ne vezilja i onih što izvlače zlatne žice.

Najprije ćemo nabaviti najpotrebnije sirovine, to jest drvo, željezo, vunu, bakar, konoplju i lan. Otok je obilovao drvetom za građu i za ogrjev, no ne treba se pouzdati u to bogatstvo i prepustiti korištenje i sječu šuma samo razboritosti njihovih vlasnika. S porastom stanovništva na otoku i povećanim iskrčivanjem, u šumama će brzo nastati štete koje će se zatim teško popraviti. Iz primjera zemlje u kojoj živim o tome se mogu izvući korisne pouke. Švicarska je nekad bila pokrivena šumama toliko da joj je to čak smetalo. No, malo zbog povećanja pašnjaka, malo zbog podizanja manufaktura, sjekli su šume bez mjere i reda. Sada su od tih ogromnih šuma ostale samo skoro gole stijene. Na sreću, Švicarci su, poučeni primjerom Francuske, uvidjeli opasnost i unijeli reda u sječu šuma, koliko je to ovisilo o njima. Pitanje je samo nisu li mjere opreza poduzeli prekasno, jer ako se usprkos tome njihove šume svakodnevno smanjuju, jasno je da će se konačno uništiti.

Ako se pobrine na vrijeme, Korzika se ne mora bojati iste opasnosti. Treba odmah izdati strogu uredbu o šumama i tako regulirati sječu da obnavljanje šume bude jednako potrošnji. Ne treba napraviti kao u Francuskoj gdje su upravitelji uprave šuma i voda imali pravo na sječu stabala i bilo im je u interesu da sve posijeku, za što su se pobrinuli na najbolji način. Budućnost valja predvidjeti izdaleka: iako sad nije zgodno vrijeme da se stvara mornarica, doći će vrijeme kad će se to morati učiniti, i tada će se vidjeti kako je bilo dobro da lijepe šume blizu mora nisu prepuštene

stranoj mornarici. Treba sjeći i prodavati staro drveće koje više ne raste, a ostaviti sva stabla koja su u punoj snazi — njih ćemo upotrijebiti kad dođe njihovo vrijeme.

Na otoku je, kažu, pronađeno jedno nalazište bakra. To je dobro, ali nalazišta željeza vrijede još više. A njih sigurno ima na otoku. Položaj planina, karakter terena, termalne vode u pokrajini Cap Corse i drugdje, sve me to navodi da vjerujem kako se može naći dosta tih nalazišta, ako se dobro traži i ako se tih istraživanja prihvate ljudi koji se u to razumiju. Pretpostavimo da smo ih našli, no nećemo dozvoliti eksploataciju svih nalazišta bez razlike, već izabrati najpogodnije smještene, ona koja su najbliže šumama i rijekama da bismo napravili kovačnice, i do kojih će se najlakše napraviti putovi za transport.

Isto tako pazit ćemo kod manufaktura svih vrsta, kod svake ćemo voditi računa o svemu što je s njom u vezi, da bismo što je moguće više olakšali rad i distribuciju. Pri tome ćemo ipak dobro paziti da ne stvaramo takve vrste poduzeća u najnaseljenijim i najplodnijim dijelovima otoka. Upravo suprotno — izabrat ćemo, ako su svi ostali uvjeti isti, najneplodnija zemljišta koja bi ostala pusta da nema industrije. Bit će zbog toga nekih poteškoća oko snabdijevanja svim potrebnim stvarima, no prednost koje se time postižu i sve štete koje će se izbjeći, moraju prevagnuti nad takvim razmišljanjem.

Prvo, mi tako slijedimo svoje prvo i glavno načelo koje traži da se povećava broj stanovnika i da se oni prošire po cijelom otoku, te da gustoća stanovništva bude svuda podjednaka, koliko je to moguće. Jer u slučaju da na neplodnim područjima ne stvorimo industriju, ona bi ostala pusta, i to bi bilo izgubljeno područje za moguće povećanje nacije.

Kad bismo stvarali slična poduzeća na plodnim mjestima, obilje životnih namirnica i dobit od rada, nesumnjivo veća kod zanata nego kod zemljoradnje, odvrćali bi ratare i njihove porodice od scoskih poslova i broj stanovnika na selu postupno bi se smanjivao, a to bi zahtijevalo da se izdaleka privuku novi koloni koji će obrađivati zemlju. Tako bismo smanjivali broj žitelja na jednim područjima, povećavajući ga prekomjerno na drugim, a narušavajući tu ravnotežu išli bismo direktno protiv duha našeg uređenja.

Zbog transporta životne će namirnice biti skuplje u tvornicama i na taj će način umanjiti dobit radnika, što će njihov položaj približiti položaju seljaka i tako bolje održavati ravnotežu među njima. Ta ravnoteža ne može ipak biti potpuna, jer će prednost uvijek biti na strani industrije, bilo zato što je tu veća koncentracija novca, bilo zbog bogatstva koje rađa moć i nejednakost, bilo zbog veće snage koju ima više ljudi zajedno i koju častoljubivi znaju iskoristiti za sebe. Važno je dakle da taj dio ljudi koji uživaju ove prednosti ostane ovisan o ostatku nacije zbog svoje opskrbe. U slučaju unutrašnjeg razdora u prirodi je našeg uređenja da slobodni seljak bude taj koji će nametnuti svoju volju radniku.

Sa svim potrebnim mjerama opreza na otoku se može bez opasnosti poticati uvođenje zanata, i vjerujem da takve ustanove, dobro vođene, mogu dati sve što je otoku potrebno, tako da neće biti potrebno da se bilo

što uvozi, osim nekih sitnica zbog kojih će se dozvoliti proporcionalan izvoz, koji će uprava uvijek pažljivo usklađivati.

Pokazao sam do sada kako bi korzički narod mogao živjeti u blagostanju i nezavisnosti uz vrlo malo trgovine, a od ono malo prometa najveći bi se dio lako mogao obavljati razmjenom, i kako bi mogao skoro na nulu svesti potrebu za uvozom izvana. Ako dakle upotrebu novca ne možemo već potpuno ukinuti u poslovima pojedinaca, možemo je barem svesti na tako malu mjeru da će zbog toga teško dolaziti do zloupotreba, da nitko neće moći steći bogatstvo na taj način, a kad bi i mogao, ono bi bilo skoro beskorisno i davalo malo prednosti svojim vlasnicima.

No, kako ćemo upravljati državnim financijama? Koje ćemo prihode odrediti upravi? Hoće li biti besplatna ili ćemo na neki drugi način urediti njezino uzdržavanje? To sada treba razmotriti.

* * *

Financijski sistemi su moderan izum. Riječ financije bila je isto tako malo poznata starima kao i riječ porez ili glavarina. Riječ *vectigal* imala je drugo značenje, kao što ćemo objasniti kasnije. Suveren je udarao namete osvojenim ili pobijeđenim narodima, nikad svojim neposrednim podanicima, osobito u republikama. Atenski narod nije bio opterećen porezima — naprotiv, vlada ga je plaćala; i Rim kojeg su njegovi ratovi morali mnogo stajati, često je narodu dijelio žito, pa čak i zemlju. Država se ipak uzdržavala, držala veliku vojsku na moru i na kopnu, organizirala značajne javne radove i imala velike troškove, barem onakve kakve imaju moderne države. Kako je to bilo moguće?

Kod država treba razlikovati dva perioda — njihov početak i rast. U početku neke države jedini joj je prihod dolazio od državnih posjeda, a ti su posjedi bili znatni. Romulus je jednu trećinu svih imanja pretvorio u državni posjed. Drugu trećinu odredio je za uzdržavanje svećenika i crkve, a samo treću trećinu podijelio građanima. To je bilo malo, ali to malo bilo je slobodno. Vjerujete li da francuski seljak ne bi rado pristao da mu ostane samo trećina onog što obrađuje pod uvjetom da ta trećina bude oslobođena svakog poreza, cenzusa (*cense*), svake desetine (*DIXME*), i da ne plaća nijednu vrstu nameta?

Tako se državni prihod nije dobivao u novcu već u živčnim namirnicama i drugim proizvodima. Potrošnja je bila ista kao i prihod. Ni magistrati, ni čete nisu bili plaćeni; njih su hranili, snabdijevali ih odjećom, a u slučaju velike potrebe dodatne obaveze naroda sastojale su se u radovima, a nikako u novcu. Ti veličanstveni javni radovi nisu gotovo ništa stajali državu; bilo je to djelo onih strašnih legija koje su radile onako kako su se i borile, i koje nisu bile sastavljene od ološa već od građana.

Kad su Rimljani počeli širiti svoju državu i postali osvajači, pobijeđeni narodi preuzeli su uzdržavanje njihovih četa. Kad su ih počeli plaćati, udarili su poreze podanicima, nikada Rimljanima. U velikim opasnostima Senat je skupljao doprinose, uzimao zajmove koje je točno vraćao, i za

cijelo vrijeme trajanja republike ne znam da je ikada rimski narod platio novčane namete ni po glavi, ni na zemlju.

Korzikanci, evo vam lijepog primjera! Ne čudite se što je kod Rimljana bilo više vrline nego bilo gdje drugdje — kod njih je novac bio najmanje potreban. Država je imala male prihode, a činila je velike stvari. Njezino je blago bilo u rukama³³ građana. Po položaju Korzike i obliku njene vladavine mogao bih reći da na svijetu neće biti štedljivije države, jer kao otok i kao republika neće uopće trebati regularne čete, a vođe države neće moći ništa izvući iz zajedničke blagajne a da se to u nju ubrzo ne vrati.

No, ne zamišljam tako bit državne moći. Naprotiv, želim da se mnogo troši za službu države. Bolje rečeno, raspravljam samo o izboru oblika. Promatram financije kao salo političkog tijela koje taložeci se na mišićnim tkivima uzrokuje nekorisnu gojaznost tijela i čini ga prije nezgrapnim nego snažnim. Želim hraniti državu zdravijom hranom koja se spaja s njenom supstancom, koja se pretvara u vlakna i mišiće ne taložeci se u vena, od koje udovi postaju snažni a ne debeli, a tijelo jako a ne teško.

Daleko od toga da bih želio da država bude siromašna, ja bih naprotiv želio da ona ima svega i da svatko ima udjela u općem dobru samo u skladu sa svojim zaslugama. To što je Josip predao sva dobra Egipćana kralju, bilo bi dobro da nije učinio suviše ili suviše malo. No, bez ulaženja u ta razmišljanja koja me udaljuju od mog predmeta, dovoljno je da objasnim ovdje svoju misao koja ne ide za tim da se potpuno ukine privatno vlasništvo, jer je to nemoguće, već da se ograniči u najmanje okvire, da mu se odredi mjera, opseg, pravilo, kočnica koja će ga zaustaviti, usmjeravati, savladati i uvijek podređivati općem dobru. Riječju, hoću da vlasništvo države bude toliko veliko i snažno, a vlasništvo građana toliko malo i slabo, koliko je to moguće. Eto zašto izbjegavam vlasništva nad stvarima kao što su novac i srebro, kojim pojedinačni vlasnik isuviše lako gospodari, koje se lako mogu sakriti pred državnom kontrolom.

Stvaranje državnog posjeda, priznajem, nije danas tako laka stvar na Korzici već podijeljenoj među stanovnicima kao što je bila u Rimu koji je nastajao na osvojenom području koje još nije pripadalo nikome. Ipak znam da na otoku ima mnogo odlične neobrađene zemlje koju vlada vrlo lako može iskoristiti, bilo ustupajući je na određen broj godina onima koji je obrade, bilo organizirajući u svakoj zajednici radove na iskrčivanju. Trebalo bi biti na licu mjesta da se prosudi kako se ta zemlja može podijeliti i što se može iskoristiti, no uopće ne sumnjam da se nekim zamjenama i običnim dogovorima ne bi mogli u svakom okrugu, i čak u svakoj općini, stvoriti općinski posjedi koji bi se čak mogli povećati za nekoliko godina pomoću propisa o kojima će biti riječi u vezi sa zakonom o nasljeđivanju.

Drugi, još lakši način, koji će osigurati čišći, sigurniji i mnogo veći

33

Riječ skraćenu sažimanjem prilično je teško pročitati. Vaughan je pročitao bras (ruka), a Streckeisen-Moulton vies (životi).

prihod, dobivamo ako slijedimo primjer koji mi je pred očima u protestantskim kantonima. U vrijeme reformacije ti kantoni preuzeli su crkvene desetine, i te desetine kojima pristojno uzdržavaju svoje svećenstvo, bile su glavni prihod države. Ne kažem da bi Korzikanci trebali dirati u prihode crkve, bože sačuvaj, no vjerujem da se narod neće jako buniti ako država zatraži od njega toliko koliko traži svećenstvo, već dovoljno opskrbljeno rentom od zemlje. Ta će se taksa uvesti bez muke, bez zapreka i gotovo bez troškova, jer treba samo udvostručiti crkvenu desetinu i od toga uzeti polovicu.

Treću vrstu prihoda, najsigurniju i najbolju, nalazim u ljudima samim, uzimajući njihov rad, njihove ruke i srce, radije nego kesu, za služnje domovini, bilo za obranu u vojsci (MILICES), bilo za stvaranje ugodnijeg života kulučenjem u javnim radovima.

Neka ta riječ kuluk ne zastraši republikance! Znam da se ove riječi užasavaju u Francuskoj, no da li izaziva užas u Švicarskoj? Putevi se ovdje također grade kulučenjem i nitko se ne žali. Prividna prednost plaćanja može zavesti samo površne duhove, a sigurno je pravilo — što manje posrednika između potrebe i usluge, to će usluga biti manje skupa.

Ne usudujući se do kraja razviti svoju misao, ne navodeći ovdje sve oblike kuluka i sve osobne radove građana za opće dobro, složio bih se ako hoćete, da bi bilo bolje da se to sve plati, kad sredstva plaćanja ne bi dovela do niza pretjeranih zloupotreba i većih nevolja, mnogo većih od onih koje mogu nastati zbog te prisile, naročito kad je onaj koji je nameće u istom položaju kao i oni kojima je nametnuta.³⁴

Uostalom, da bi doprinos bio podjednak, ispravno je da oni koji ne mogu platiti desetinu od svog proizvoda, zato što upće nemaju zemlje, plate tu desetinu radom svojih ruku, tako da bi obaveza tlake trebala posebno zapasti klasu kandidata. No, građani i patrioti trebaju ih predvoditi u radu i davati im primjer. Neka sve ono što se čini za opće dobro bude uvijek časno! Neka sâm magistrat, zaokupljen drugim brigama, pokaže da ove nisu ispod njegovog dostojanstva, kao oni rimski konzuli koji su se prvi prihvaćali radova u polju da bi dali primjer svojim četama.

Što se tiče globa i konfiskacija koje predstavljaju četvrtu vrstu prihoda u republikama, nadam se da će uz pomoć sadašnjeg uređenja u našoj republici taj prihod biti skoro jednak nuli, zato ga i ne uzimam u obzir.

Budući da bi svi ti državni prihodi bili u naturi a ne u novcu, izgleda da bi njihovo ubiranje, čuvanje i korištenje bili dosta nezgodni. To je djelomično točno, no ovdje se radi manje o najlakšem načinu upravljanja a više o najrazboritijem, i bolje je da izazove malo više teškoća, ali zato manje zloupotreba. Najbolji ekonomski sistem za Korziku i za republiku nije sigurno najbolji za monarhiju i za neku veliku državu. Ovaj koji predlažem ne bi uspio ni u Francuskoj ni u Engleskoj, i ne bi se tamo čak ni

34

Ovaj odlomak nalazimo i u posebnim fragmentima (str. 53): »Obratite pažnju, molim vas, da ja ovdje ne dajem tlaku...«

mogao uspostaviti, no izuzetno je uspješan u Švicarskoj gdje postoji već stoljećima i jedini je sistem koja je ta zemlja mogla podnijeti³⁵.

Prihodi u svakom okrugu daju se u zakup. Porezni obveznici plaćaju ih u naturi ili u novcu po vlastitom izboru, a činovnici i vojnici najvećim dijelom također dobivaju plaću u žitu, vinu, krmivu, drvetu. Na taj način ubiranje poreza nije nezgodno za državu ni tegobno za pojedince, no neprilika koju ipak vidim je u tome što ima ljudi čiji je zanat da zarađuju na vladaru i kinje podanike.

Izuzetno je važno da u republici ne bude nijednog novčara po zanimanju: manje zbog njihovih nečasnih zarada nego zbog njihovih principa i primjera koji, šireći se brzo u naciji, guše sve dobre sklonosti te uzdizanjem bogatstva i njegovih koristi izazivaju omalovažavanje i prezir prema nesebičnosti, jednostavnosti, običajima i svim vrlinama.

Čuvajmo se povećanja novčanog blaga na račun moralnog blaga; upravo pomoću ovog posljednjeg doista pridobivamo ljude i svu njihovu moć, dok pomoću prvog dobivamo samo privid služenja, ali uopće ne kupujemo volju. Bolje je da porezna uprava bude poput oca obitelji i ponešto izgubi, nego da dobiva više a postupa kao lihvar.

Ostavimo dakle ubiranje poreza, čak i ako nam donese mnogo manje. Pokušajmo izbjeći da ubiranje poreza postane zanimanje, jer bi to bila gotovo ista šteta kao da ga damo u zakup. Ono što čini najopasnijim jedan financijski sistem je zanimanje novčara. Ni po koju cijenu u državi ne smije biti poreznika. Umjesto da se od ubiranja poreza i državnih prihoda stvori unosno zanimanje, od toga naprotiv treba napraviti provjeru vrijednosti i neporočnosti mladih građana. To treba postati, da tako kažemo, naukovanje za državne službe i prvi korak da se dospije do magistrature. Na ovu ideju navela me usporedba uprave središnje bolnice u Parizu, čije pljačke i nedjela svatko poznaje, i uprave središnje bolnice u Lionu, koja pruža primjer reda i nesebičnosti kojem možda nema ravna na zemlji.³⁶ Odakle ta razlika? Jesu li Lionci sami po sebi bolji od Parižana? Nisu. No, u Lionu je ta upravna služba samo prelazni stupanj. Da bi mogao postati sudac ili gradonačelnik, svatko mora najprije dobro obaviti tu službu, dok su u Parizu upravitelji doživotno na tom položaju i zato nastoje da izvuku najveću moguću korist iz svake službe, koja za njih uopće nije ispit vrijednosti već zanimanje, naknade, položaj, da tako kažem, pridodan drugim položajima. Ima nekih mjesta gdje je uobičajeno povećavanje prihoda potkradanjem siromašnih.

I ne mislite da taj posao zahtijeva više iskustva i znanja nego što ga imaju mladi ljudi; on zahtijeva samo aktivnost za koju su oni posebno pogodni, a kako su obično manje škrti i manje kruti pri naplaćivanju globe nego stariji ljudi, jer su osjetljivi na bijedu siromašnih, a istovremeno

35

Rousseau je najprije napisao (f° 64): »No, njegov (misli se na oblik vladavine, op.) uspjeh u Švicarskoj, gdje je uspostavljen već prije nekoliko stoljeća, dokazuje da ima vladavina kojima odgovara i da može uspjeti.«

36

Rousseau će ponoviti ovu misao istim riječima u »Razmišljanjima o vladavini u Poljskoj« (Considérations sur le gouvernement de Pologne).

jako zainteresirani da dobro obave posao koji za njih predstavlja neku vrstu provjere sposobnosti, oni to rade upravo tako kako odgovara samoj stvari.

Uбираč poreza u svakoj župi polagat će račun svojoj općini, ovaj iz općine svom okrugu, a onaj iz okruga financijskoj komori (A LA CHAMBRE DES COMPTES) koju će sačinjavati nekoliko državnih savjetnika i duž kao predsjednik. U državnoj blagajni bit će tako najvećim dijelom živežne namirnice i drugi proizvodi raspoređeni po malim spremištima po čitavom kraljevstvu, i manjim dijelom novac povjeren glavnoj blagajni nakon podmirivanja sitnih troškova na licu mjesta.

Budući da će pojedinci uvijek moći slobodno plaćati svoj udio u novcu ili u živežnim namirnicama prema postotku koji će se svake godine određivati u svakom okrugu, vlada će, izračunavši jednom najbolji omjer između te dvije vrste doprinosa, biti u stanju da odmah uoči svaku promjenu omjera, da joj pronađe uzrok i otkloni ga.

Ovo je ključ naše političke vlasti, jedino područje koje zahtijeva umješnost, proračune, domišljanja. Upravo zbog toga financijska komora, koja je inače posvuda samo podređeno sudište (TRIBUNAL), bit će ovdje središte poslova, pokretat će cijelu upravu i bit će sastavljena od prvih glava države.

Kad prinosi u živežnim namirnicama premaše svoju mjeru, a oni u novcu svoju ne dostignu, bit će to znak da je s poljoprivredom i stanovništvom sve u redu, ali da se zapuštaju korisni zanati. Trebat će ih malo oživjeti, jer pojedinci postavši suviše izolirani, neovisni i divlji ne drže više dovoljno do vlasti.

No, taj poremećaj omjera, pouzdan pokazatelj prosperiteta, ne treba nas plašiti, jer ga lako možemo ispraviti. No, neće biti isto kod suprotnog poremećaja, koji izaziva najveće posljedice čim se pojavi, i nikad se ne može dovoljno rano ispraviti, jer u trenutku kad poreski obveznici počnu davati više novaca nego namirnica, bit će to siguran znak da je izvoz prevelik, da trgovina postaje sve lakša, da se unosni zanati šire na otoku na užtrb zemljoradnje, a zbog toga postepeno nestaje jednostavnost i sve vrline povezane s njom. Zloupotrebe koje izazivaju to kvarenje ukazuju na sredstva kojima se mogu izliječiti, jer i ovdje je mnogo lakše spriječiti zlo, nego uništiti ga.

Ako se samo uvedu porezi na luksuzne predmete, zatvore luke za vanjsku trgovinu, ukinu manufakture, zaustavi opticaj novca, to će jedino baciti narod u stanje lijenosti, bijede, malodušnosti. Nestat će novac, ali se neće povećati količina namirnica, uklonit će izvor bogatstva, ali se neće stvoriti izvor rada. Dirnuti u cijenu novca isto je tako loš potez u jednoj republici, ponajprije zato što tada narod sâm sebe vara, što baš ništa ne znači, i drugo, zato što između količine znakova (novca) i količine stvari postoji određeni omjer koji uvijek određuje njihovu vrijednost, i kada vladar želi promijeniti oznake, on samo mijenja imena, jer u tom slučaju vrijednost stvari nužno se mijenja u istom omjeru. Kod kraljeva to je nešto drugačije i vladar, povećavajući cijenu novca, iz toga izvlači stvarnu dobit dok potkrada svoje vjerovnike: no dovoljno je samo da se ta operacija po-

novi, pa da se ova dobit izravna i čak nestane gubitkom javnog povjerenja.³⁷

Uvedite dakle zakone protiv raskoši, ali neka uvijek budu oštrij za prve u državi, a nešto blaži za niže staleže. Učinite da se hvali jednostavan život, a da bogataš ne zna kako steći počasti svojim novcem. To uopće nisu neprovediva razmišljanja: tako na primjer Mlečani samo svojim plemićima dopuštaju da nose veliki crni plašt iz Padove, da bi i najbolji građani smatrali za posebnu čast da im se to dozvoli.

Kad postoji jednostavnost u običajima, potrebni su agrarni zakoni, jer tada bogataš, koji ne može uložiti svoje bogatstvo u nešto drugo, gomila posjede. No agrarni, ni bilo koji drugi zakoni ne mogu nikada imati retroaktivno djelovanje i nikome se ne može oduzeti zakonito stečena zemlja, bez obzira na količinu, na temelju nekog kasnijeg zakona koji zabranjuje da netko ima toliko zemlje.

Nijedan zakon ne može nijednom pojedincu oduzeti nijedan dio njegova imanja. Zakon ga samo može spriječiti da stiče još više, a ako tada prekrši zakon, zaslužuje kaznu i nezakonito stečeni višak može se i treba oduzeti. Rimljani su uvidjeli nužnost agrarnih zakona kada više nije bilo vrijeme za njihovo donošenje, i ne shvaćajući razliku o kojoj sam upravo govorio, uništili su konačno republiku sredstvom koje ju je zapravo trebalo očuvati: braća Grahko htjeli su patricijima oduzeti zemlju — trebalo ih je spriječiti da je ne steknu. Istina je da su je kasnije ti isti patriciji stekli još više i usprkos zakonu, no to je stoga što se zlo već ukorijenilo kad je zakon donesen i više nije bilo vremena da se iskorijeni.

Strah i nada dva su sredstva pomoću koji se upravlja ljudima. No, umjesto da se primjenjuju jedno i drugo bez razlike, treba ih koristiti prema njihovoj prirodi. Strah ne podstiče već zaustavlja, i njegova uloga kod kaznenih zakona nije u tome da navodi ljude da čine dobro, nego da sprečava da čine zlo. Ne vidimo baš da zbog straha od bijede lijenčine postaju radini. Da bismo ljude potakli na istinsko takmičenje u radu, ne treba im prikazivati rad kao sredstvo da se izbjegne glad, već kao sredstvo da se dođe do blagostanja. Postavimo također kao opće pravilo da nitko ne smije biti kažnjen zato što se uzdržao od nečega, već zato što je nešto učinio.

Da bismo dakle podstakli aktivnost neke nacije, treba u njoj pobuditi velike želje, velike nade, snažne pozitivne motive za djelovanje³⁸. Velike pokretačke sile ljudskog djelovanja, ako ih dobro proučimo, svode se na dvije — uživanje i taštinu, a ako oduzmete prvoj sve ono što pripada drugoj, u konačnoj analizi vidjet ćete da se skoro sve svodi samo na taštinu. Lako se može vidjeti da su svi paradni sladostrasnici zapravo tašti. Njihovo tobožnje uživanje samo je razmetanje, ono je više u pokazivanju ili opisivanju, nego u stvarnom uživanju. Pravi je užitek jednostavan i tih, voli mir

37
Ovaj odlomak može se usporediti s «Fragmentom o raskoši, trgovini i zanatima» (Fragment sur le luxe, le commerce et les arts, Ms. Neuchâtel 7854, supra, str. 520, o opadanju vrijednosti novca): «Tako, kada vladar podigne cijenu novca, on time vara svoje vjerovnike...»

38
U rukopisu (f° 68 v°) precrtana je slijedeća rečenica: «Nikada nisu mogli navesti divljake da rade, jer oni ne žele ništa. Evropljani ih nikada nisu mogli naviknuti na svoj način života jer ga oni nimalo ne cijene.»

i sabranost; onaj koji ga osjeća sav je u njemu, ne zabavlja ga da govori: uživam. A taština je plod mnijenja: iz njega se rađa i njime se hrani. Iz čega slijedi da su arbitri javnog mnijenja nekog naroda istovremeno arbitri njegovih djela. Narod teži prema nečemu srazmjerno vrijednosti koju tome pridaje; pokazati mu što treba cijeniti, znači reći mu što treba raditi.

Naziv taština nije dobro izabran, jer je samo jedna od dvije vrste samoljublja. Ovo treba objasniti. Mnijenje koje pridaje veliki značaj ništavnim ciljevima rađa taštinu, no ono koje navodi na velike i same po sebi uzvišene ciljeve rađa ponos. Neki narod možemo dakle učiniti ponosnim ili taštini izborom ciljeva na koje usmjeravamo njegovo rasuđivanje.

Ponos je prirodaniji od taštine, jer se sastoji u tome da se netko cijeni po dobrima doista dostojnim štoviše, dok je taština, pridajući vrijednost nečemu što je zapravo nema, djelo predrasuda koje se sporo rađaju. Treba vremena da bi se opsjenile oči nacije. Budući da doista nema ničeg ljepšeg od nezavisnosti i moći, svaki narod u početku je ponosit. No, nikada mladi narod nije bio tašt, jer je taština po svojoj prirodi individualna; ona ne može biti sredstvo za jednu tako veliku stvar kao što je stvaranje nacionalnog tijela³⁹.

Dva suprotna stanja bacaju ljude u mlitavu lijenost. Jedno je onaj mir duše koji čovjeka čini zadovoljnim onim što posjeduje, a drugo je nezasićena lakomost za koju osjeća da je ne može zadovoljiti. Onaj tko živi bez želja i onaj tko zna da ne može postići ono što želi, podjednako su neaktivni. Da bi djelovao, čovjek treba da za nečim teži i da se nada da će to postići. Svaka vladavina koja želi u narodu podstaknuti djelatnost, treba se pobrinuti da mu postavi na dohvat ciljeve koji će ga mamiti. Postignete li to da rad pruža građanima velike prednosti, ne samo po vašoj ocjeni već i po njihovoj, sigurno će postati radini⁴⁰. Među tim prednostima bogatstvo ne samo da nije uvijek najprivlačnije, već može biti manje privlačno od svih ostalih, ako ne služi kao sredstvo za postizanje ciljeva koji nas mame.

Najbolji i najsigurniji način zadovoljavanja svojih želja, ma kakve one bile, sigurno je moć. Zato, bez obzira kojoj je strasti neki čovjek ili narod sklon, ako su mu strasti žive, on snažno teži moći, koja je za njega cilj ako je ponosan ili tašt, ili pak sredstvo ako je osvetoljubiv ili pohotan.

39
Između ovog i slijedećeg odlomka (f° 69 v°) Rousseau je napisao dvije izdvojene rečenice, zaokružene crtom, koje ne upućuju na tekst: »iz te uzajamne ovisnosti za koju se vjeruje da povezuje društvo, rađaju se svi poroci koji ga razaraju. — Engleski narod ne voli slobodu zbog nje same, on je voli jer donosi novac.«

40
Ovdje se u rukopisu (f° 70) nalazi slijedeći odlomak, zaokružen crtom: »Tada će se morati upotrijebiti višak industrije i zanata da bi se izvana pribavilo ono što nedostaje za održavanje tako brojnom narodu. A onda će se polako radati poroci nedjeljivi od tih ustanova i postepeno razarajući sklonosti i načela nacije iskvarit će i konačno srušiti vladavinu. To je zlo neizbježno već i zato što sve ljudske stvari moraju jednom završiti. Ljepo je da nakon dugog i bujnog života jedna država završi svoj vijek zbog preobilja stanovništva.«

U vrlo vještom rasporedu građanske moći sastoji se dakle veliko umijeće vladavine, ne samo zato da bi se sama održala, već da po čitavoj državi potakne aktivnost, da stvori aktivan i marljiv narod.

Građanska moć očituje se na dva načina: jedan zakoniti kroz vlast, i drugi nezakoniti kroz bogatstvo. Svuda gdje prevladava bogatstvo, moć i vlast su obično odijeljene, s obzirom da sredstva pomoću kojih se stiče bogatstvo i sredstva da se dode do vlasti nisu ista, i rijetko ih koriste isti ljudi. Tada je prividna moć u rukama magistrata, a stvarna moć u rukama bogatih. U takvoj vladavini sve je prepušteno strastima ljudi, ništa ne teži cilju ustanove.

Tako se događa da se predmet pohlepe podijeli: jedni teže vlasti da bi je prodali bogatima i na taj način se sami obogatili; drugi, i to najbrojniji, idu direktno za bogatstvom s kojim su sigurni da će jednog dana imati moć, kupujući bilo vlast, bilo njene čuvarе.

Pretpostavimo da su u jednoj tako uređenoj državi s jedne strane nasljedne počasti i vlast, a da su s druge strane sredstva pomoću kojih se stječe bogatstvo dostupna samo malom broju ljudi⁴¹ i da ovise o utjecaju, naklonosti, prijateljima. Nemoguće je izbjeći da tada opća malodušnost ne zahvati većinu nacije i ne baci je u mrtvilo, dok se nekoliko protuha uspinje do bogatstva, a time i do položaja.

Posebni fragmenti

⁴²Tako je obično kod svih bogatih nacija vladavina slaba, a slabom nazivam i vladavinu u čijem se djelovanju osjeća nemoć i, što je zapravo isto, onu kojoj je potrebno nasilje da bi se održala.

Svoju misao mogu najbolje objasniti na primjeru Kartage i Rima. Prva je ubijala, pribijala na križ svoje generale, magistrare, podanike, a bila je tek nemoćna vladavina neprestano u strahu od svega, neprestano potresana nemirima. Druga nije nikome oduzimala život, nije čak oduzimala ni imanja, a optuženi zločinac mogao je mirno otići i time bi postupak bio završen. Moć te izvrsne vladavine bila je takva da joj nije trebala okrutnost; najveća je nevolja za čovjeka bila da prestane biti njenim članom.

⁴³Narodi će biti radini kada rad postane čast, a uvijek ovisi o vladavini da rad učini predmetom štovanja. Ako ugled i vlast budu dostizni građanima, oni će se truditi da ih steknu, no ako im budu predaleko, neće učiniti nijedan korak. U malodušnost ih ne baca težina nekog napora već njegova uzaludnost.

41
Rousseau je povrh toga napisao: »Bogatstvo izvan dohvata najmanjeg broja« za boravivši promijeniti *petit* (malen) u *grand* (velik).

42
Ovaj odlomak nalazi se izdvojen na f° 70 v° franc. rukopisa 229^a.

43
Četiri slijedeća odlomka nalaze se na f° 72 fr. rukopisa 229^a.

Upitat će me da li se obrađivanjem polja stječu talenti potrebni za upravljanje. Odgovorit ću — da, ako se radi o jednostavnoj i ispravnoj vladavini kao što je naša. Veliki su talenti dopuna patriotskog žara, potrebni su za vođenje naroda koji uopće ne voli svoju zemlju i ne poštuje svoje vođe. No navedite narod da se zagrije za opću stvar, tražite vrline i ostavite svoje velike talente; učinili biste više zla nego dobra. Najbolji je pokretač neke vladavine ljubav prema domovini, a ta se ljubav odgaja na poljima. Zdrav razum dovoljan je za vođenje dobro uređene države, a zdrav razum oblikuje se koliko u srcu toliko i u glavi. Ljudi koji nisu zaslijepljeni strastima čine uvijek dobro.

Ljudi su po prirodi lijeni, no radni žar prvi je plod dobro uređenog društva i kada neki narod zapadne u lijenost i malodušnost, to je uvijek greška samog tog društva koje više ne priznaje radu njegovu pravu vrijednost.

Svuda gdje vlada novac, ono što narod daje da bi zadržao svoju slobodu uvijek je sredstvo za njegovo porobljavanje, a ono što danas plaća milom služi za to da bi sutra plaćao silom.

“Svako dijete rođeno na otoku postat će građaninom i članom Republike kad navrší određene godine, prema zakonima i nitko neće postati građaninom na drugi način.

Samo jedanput u pedeset godina pravo građanstva moći će dobiti i jedan stranac, ako se prijavi i ako ga ocijene dostojnim ili najdostojnijim od onih koji se budu prijavili. Njegovo primanje bit će opća svečanost na cijelom otoku.

Svaki Korzikanac koji sa navršениh četrdeset godina ne bude oženjen, i nije uopće ni bio, izgubit će sva građanska prava za cijeli život.

Svaki pojedinac koji mijenjajući prebivalište pređe iz jedne općine u drugu, izgubit će svoja građanska prava na tri godine. Nakon tog roka bit će upisan u novu općinu i platiti određeni porez, a ako to ne učini ostat će i dalje bez građanskog prava sve dok ne plati.

Iz prethodnog člana isključuju se oni koji obavljaju neku javnu službu: njima treba priznati sva građanska prava u općini u kojoj se nalaze dok su na svojoj dužnosti.

Korzikanci su bili potčinjeni Genovljanima. Poznato je koji su ih postupci natjerali da se pobune ima tome skoro četrdeset godina. Od tog vremena oni su nezavisni. No, novinari (gazetiers) ih još uvijek nazivaju buntovnicima i ne zna se koliko će ih stoljeća još tako nazivati. Sadašnja generacija nije uopće osjetila ropstvo; teško je shvatiti kako čovjek koji je rođen u slobodi i koji je čitav život slobodan, može biti buntovnik, dok neki spretni otimač nakon dvije ili tri godine postaje posvećeni monarh, zakoniti kraj. Na taj način zastara vrijedi samo za tiraniju, ali nikad nije dopuštena kad se radi o slobodi. Taj je osjećaj isto toliko razborit sam po sebi, koliko je častan za svoje pristaše. Na sreću, riječi nisu stvari. Iskupljeni

uz cijenu vlastite krvi Korzikanci su, bili buntovnici ili ne, slobodni i dostojni da to budu usprkos Genovljanima i novinarima.

U svakoj općini vodit će se poseban registar svih posjeda svakog pojedinca.

Nitko neće moći imati posjede izvan svoje općine.

Nitko neće moći imati više ( ) "posjeda. Svaki koji bude imao tu količinu moći će zamjenom steći slične količine, ali ne veće, čak i ako se radi o lošijoj zemlji, a svi darovi, sva ostavština u zemlji neće se priznati.

Zato što ste tri godine pravedno upravljali slobodnim narodom, on vam povjerava istu upravu za još tri godine.

Nijedan čovjek neženja neće moći načiniti oporuku, već će sve njegovo dobro pripasti zajednici.

Korzikanci, tišina, govorit ću u ime svih. Oni koji se ne slažu neka odu, a oni koji su suglasni neka dignu ruku.

Tom činu treba prethoditi opći proglas kojim se svakom pojedincu nalaže da se u određeno vrijeme uputi u mjesto svog boravišta, pod prijetnjom da će izgubiti pravo po rođenju (DROIT DE NAISSANCE) i pravo državljanstva (zavičajno pravo — DROIT DE NATURALITE).

1

Cijela korzička nacija ujedinit će se svečanom zakletvom u jedno jedino političko tijelo čiji će članovi od sada biti kako tijela od kojih se sastoji, tako i pojedinci.

2

Taj način ujedinjenja slavit će se istog dana na cijelom otoku i svi Korzikanci prisustvovat će mu u najvećem broju, svaki u svom gradu, gradiću ili župi, kako bude posebno naređeno.

3

Riječi zakletve koja se izgovara pod svodom s rukom na Bibliji:

U ime svemogućeg Boga i svetog Evandjelja, svetom i neopozivom zakletvom sjedinjujem se tijelom, dobrima, voljom i svom svojom moći s korzičkom nacijom da bih joj pripao u potpunosti, ja i sve što o meni ovisi. Zaklinjem se da ću živjeti i umrijeti za nju, poštivati sve njene zakone i pokoravati se njenim glavarima i zakonima magistratima u svemu što bude prema zakonima. Neka mi Bog pomogne u ovom životu i smiluje se mojoj duši. Neka uvijek živi sloboda, pravednost i republika Korzika. Amen.

45

Rousseau je htio pričekati da najprije brižljivije prouči uvjete zemlje, plodnost tla itd., da bi mogao utvrditi površinu najvećih parcela.

A svi će podigavši desnu ruku odgovoriti: Amen.

U svakoj župi postojat će točan popis svih onih koji su prisustvovali toj svetkovini. Upisat će se njihovo ime, ime oca, dob i mjesto stalnog boravka.

Onima koji spriječeni opravdanim razlozima nisu mogli prisustvovali toj svetkovini odredit će se drugi dani za polaganje iste zakletve, i moći će se upisati u roku od najkasnije tri mjeseca nakon svečane zakletve. Poslije isteka tog roka svima onima koji ne ispune tu obavezu oduzet će se prava i ostat će u klasi stranaca ili kandidata o kojima će kasnije biti riječi.

Svaka zemlja postiže najviši stupanj nezavisnosti kad njena imanja daju najviše što mogu, to jest kad ima onoliko zemljoradnika koliko ih želi imati.

Kad bude imao petero djece, za svako iduće dijete odobrit će mu općina obiteljsko imanje (patrimoine sur la comune).

Odsutnu djecu očevi će moći računati tek nakon povratka, a onu koja čitavu godinu budu van otoka neće moći računati čak ni kad se vrate.

Odvratit ćete ih od praznovjerja zaposlivši ih mnogo građanskim dužnostima, pripremajući sjajne nacionalne svetkovine, oduzimajući im vrijeme za crkvene svetkovine da bi ga utrošili na građanske, a to se uz malo vještine može izvesti tako da se ne ozlovolji svećenstvo, dajući i njemu uvijek udjela, no tako neznatnog da ne privuče previše pažnje.

Od svih je načina življenja scoski život onaj koji najviše vezuje ljude uz zemlju.

Čuvari zakona moći će sazvati državne staleže svaki put kad zažele, i od dana saziva do dana nakon skupštine obustavit će se vlast velikog podestata (gradskog načelnika) i državnog vijeća.

Osoba čuvara zakona bit će sveta i nepovrediva i na otoku neće biti nikoga tko bi imao moć da ih zaustavi.

Svaka općina imat će pravo da opozove svoje čuvare i zamijeni ih drugima kad to bude htjela, no, osim ako izričito ne budu opozvani, bit će čuvari doživotno.

Kada jednom Senat sazove izvanrednu skupštinu staleža, oni se ne mogu raspustiti sve dok se ne smijeni Senat ili veliki podestat.

Svi zakoni koji se odnose na nasljeđivanje moraju se usmjeriti na uspostavljanje jednakosti, tako da svatko ima nešto a da nitko nema išta previše.

Svaki Korzikanac koji napusti svoju općinu da bi se nastanio u nekoj drugoj, izgubit će građanska prava na tri godine. Nakon tri godine na vlastiti zahtjev i na osnovu proglasa, ako ne bude nikakve optužbe na njegov račun, upisat će se u popis nove općine i to u istu klasu u kojoj je bio u prijašnjoj općini: kao građanin ako je bio građanin, patriot ako je bio patriot, i kandidat ako je bio samo kandidat.

I trebalo je da Korzikanci plate neki porez da im se dozvoli da ne budu naoružani.

Na otoku neće biti nijedne kočije. Svećenici i žene moći će se služiti dvokolicom, a svjetovni ljudi moći će putovati samo pješice ili na konju, osim ako su hromi ili teško bolesni.

Nitko neće moći položiti zakletvu u stvarima kod kojih je sâm zainteresiran. No zakletva ne...

Nikoga se neće moći osuditi na zatvor zbog dugova, a kod pljenidbe u kući dužnika ostavit će mu osim odjeće i plug, goveda, krevet i najpotrebniji namještaj.

Svaki mladić koji se oženi prije nego što navrší dvadeset godina ili tek nakon navršenih trideset godina, ili koji oženi djevojku mlađu od petnaest godina, odnosno djevojku ili udovicu koja je mlađa ili starija od njega više od dvadeset godina, bit će isključen iz staleža građana i moći će postati građaninom jedino ako zbog svojih posebnih zasluga za državu bude na taj način javno nagrađen.

Zbog nejednake raspodjele proizvoda na otoku ne smiju se zatvoriti prometnice. Treba ponekad uzeti u obzir predrasude naroda i njegovu kratkovidnost. Videći da mu se ne dozvoljava da u svom susjedstvu, kod zemljaka, potraži namirnice kojih sâm nema, optuživao bi naše zakone za čudljivost i strogost, bunio bi se protiv njih ili ih potajno mrzio.

Nitko ne smije biti po položaju magistrat ili vojnik. Svi moraju biti spremni za obavljanje svih dužnosti koje im domovina povjeri. Na otoku ne treba uopće postojati nijedno stalno zanimanje osim zanimanja građanina, a ovaj treba poznavati sva ostala.

Kad bismo mogli biti bez novaca, a imati sve prednosti koje novac daje, mnogo bismo bolje uživali u tim prednostima nego ovako s bogatstvom, jer bismo uklonili poroke koji ih truju, a koje sa sobom donosi novac.

Dokle god novac bude koristan Korzikancima, oni će ga voljeti, a dok ga budu voljeli, Republika će među njima podržavati tajne emisare i izdajnike koji će utjecati na odluke i zapravo držati državu u službi njenih bivših gospodara.

Ne treba uopće računati na vatreni već na kratkotrajni zanos poslije stjecanje slobode. Junaštvo naroda je trenutak zanosa kojeg slijedi ravnodušnost i popuštanje. Slobodu nekog naroda treba utemeljiti na njegovom biću, a ne na njegovim strastima. Jer strasti su prolazne i mijenjaju predmet, a djelovanje dobrog uređenja traje koliko i ono samo, i svaki narod može ostati slobodan samo tako dugo dok se doista osjeća slobodnim.

Neka dobro upamate da je svaka povlastica u korist pojedinaca koji je dobivaju, a na teret nacije koja je daje.

To je smiješna kontradikcija u koju upadaju sve nasilne vladavine koje bi držeći narode u stanju nemoći i pokornosti željele da im ti isti narodi osiguraju snagu i moć.

Nacija neće uopće biti slavna, ali će biti sretna. Neće se o njoj

govoriti, njen ugled u drugim zemljama neće biti velik, ali će zato u svom krilu imati obilje, mir i slobodu.⁴⁶

Svaki parničar koji odbije arbitražu starješina, ili je prihvati, ali odbije njihov presudu ako izgubi proces na ispravnom suđenju, bit će ožigosan i pet godina neće moći obavljati nikakvu javnu službu.

Svaka kći građanina koja se uda za Korzikanca iz bilo kojeg staleža, dobit će miraz od mladoženjine općine. Taj će miraz uvijek biti zemlja, i ako je mladoženja kandidat na taj će način ući u klasu patriota.

Od svih vladavina demokratska uvijek iziskuje najmanje troškova, jer je državno bogatstvo samo u izobilju ljudi, a tamo gdje je narod gospodar, vlast nema nikakve potrebe za isticanjem raskoši.

Jer u tome da su dvije ili više država potčinjene istom vladaru nema ničeg što proturječi pravu ili razumu. Ali da jedna država bude podanik druge države, to izgleda nespojivo s prirodom političkog tijela.

Iako znam da korzička nacija ima predrasuda posve suprotnih mojim principima, nije mi uopće namjera da ih, koristeći se vještinom uvjeravanja, navedem da ih prihvate. Ja ću im naprotiv iznijeti svoje mišljenje i svoje razloge na tako jednostavan način da u tome neće biti ničega što bi ih moglo zavesti, jer je lako moguće da se ja varam i bilo bi mi jako žao da prihvatite moje mišljenje na svoju štetu.

Odakle su se na Korzici pojavile nesuglasice, svađe, građanski ratovi koji su je razdirali tolike godine i konačno natjerali da zatraži pomoć Pise, a zatim Genove? Nije li sve to bilo djelo njenog plemstva, nije li ono dovelo narod do očajanja i prisililo ga da radije prihvati mirno ropstvo nego sve muke koje je trpio pod tolikim tiranima? Hoće li se sad, nakon što je zbacio jaram, vratiti u stanje koje ga je natjeralo da ga primi?

Neću im propovijedati o moralu,⁴⁷ neću im naređivati da budu puni vrlina, ali ću ih dovesti u takav položaj da će imati vrlina, a da toga neće biti ni svjesni, i bit će dobri i pravedni, a neće ni znati točno što je pravednost i dobrotu.

Ne znam kako se to događa, ali dobro znam da su poslovi o kojima se vodi najviše registara i računskih knjiga upravo oni gdje se najviše vara i krađe.

Takvi bijahu oni mladi Rimljani⁴⁸ koji su počeli kao vojni kvestori ili blagajnici prije nego što su postali zapovjednici. Ti novčari nisu bili podli ljudi, njima nije ni padalo na pamet da se može zaraditi na državnim prihodima, i vojničke su blagajne bez opasnosti mogle prijeći u ruke Katona.

46

U »Razmišljanjima o vladavini u Poljskoj« (Considérations sur le gouvernement de Pologne, 1772) Rousseau će preuzeti načela i pravila koja je formulirao u »Nacrtu ustava za Korziku«: »Ako želite radije stvoriti slobodnu, mirnu i mudru naciju, koja se neće nikoga bojati i neće nikoga trebati, koja će biti dovoljna sama sebi i sretna, tada morate primljeniti posve drugačiju metodu, održati ili stvoriti u svom narodu jednostavne običaje, zdrave

sklonosti, ratnički duh bez ambicija; oblikovati hrabre i nesebične duše, dati narodu da se bavi poljoprivredom i zanatima potrebnim za život, učiniti novac vrijednim prezira i, ako je moguće, suvišnim...« (usp. supra, str. 1003)

47

jer propovijedi ne navode na djelovanje

48

mladi rimski patriciji

Umjesto da se raskoš suzbija⁴⁹ zakonima protiv raskoši, bilo bi bolje spriječiti je upravom koja je onemogućuje.

Uvjeren sam da će se na otoku, ako se dobro traži, naći nalazište željeza. Bilo bi bolje da se pronadu nalazišta željeza nego zlata.

Čak i u nedoumici bolje je početi od stanja koje prirodno vodi k društvu, i iz kojeg se uvijek može u njega prijeći ako se nadamo da će nam biti bolje, nego s onim iz kojeg se više ne možemo vratiti u prvo, a ispred njega je samo razaranja i propast.

*Le prerogative che goderanno le sudette famiglie*⁵⁰

Ovaj je član poguban za duh republike prema kojem vojnik treba da bude u najvećoj mjeri podređen magistratu i da predstavlja samo izvršitelja slugu zakona. Izuzetno je važno da biti vojnik ne bude samo po sebi zvanje (položaj), već svojstvo zvanja građanina.⁵¹ Kad bi plemstvo imalo povlastice u četama, uskoro bi vojni činovnici smatrali da su iznad civilnih činovnika, na vode Republike gledali bi samo kao na službenike, a država kojom bi upravljala vojska vrlo brzo pretvorila bi se u despotsku.

Izvršno je sredstvo da se svi nauče pokoravati zakonu to što vide kako se u privatni život vraća čovjek kojeg su toliko poštivali dok je bio na položaju, a to je i za njega samog velika pouka da⁵² treba štiti prava pojedinaca jer je siguran da će se jednog dana naći među njima.

Budući da pokrajina Cap Corsica, na primjer, može proizvoditi samo vino, treba spriječiti da se vinova loza previše uzgaja na ostalim dijelovima otoka, jer bi to otežalo prodaju vina iz ove pokrajine.

Zato što je privatno tako malo i ovisno, vlada ne treba veliku moć i upravlja narodom takoreći jednim pokretom prsta.

Gdje su vladari koji se usuđuju okupiti teologe da bi ih pitali da li je ono što namjeravaju poduzeti zakonito?

Predgovor⁵³

Osjećam duboko poštovanje prema republici Genovi, osjećam ga i prema svakom vladaru posebno, premda im ponekad velim u lice pomalo

49

Rousseau je najprije napisao: »Teško se otklanja...«, zatim je to precrtao i zamijenio sa: umjesto, ispustivši glagol neopodan za smisao rečenice.

50

Radi se o jednom poglavlju iz djela »Memoria sopra la costituzione politica da stabilire nel Regno di Corsica (citiranom u 1. bilješki, str. 907), koje počinje riječima:

»Le prerogative che goderanno le sudette famiglie saranno di essere amessi di preferenza all'altre agl'impieghi della milizia regolata e volontaria.«

Pisac rasprave smatra da treba ponovo us-

postaviti povlastice plemstva, što je u potpunoj kontradikciji s Rousseauovim idejama.

51

Rousseau će ponoviti istu misao u »Razmišljanjima o vladavini u Poljskoj«: »... svaki građanin treba da bude vojnik po dužnosti, nitko ne smije biti po zanimanju« (pogl. XII)

52

umjesto poštivati pravdu

53

Rousseau je namjeravao upotrijebiti ovaj odlomak u jednom predgovoru.

grube istine. I kad bi bar nebo htjelo da im se, za njihovo dobro, ljudi češće usude reći te istine i da se oni ponekad udostoje da ih poslušaju.

Obratite pažnju, molim vas, da ja ovdje ne predlažem kuluk ni bilo koji oblik prisilnog rada kao nešto apsolutno dobro; bilo bi bolje da se sve to napravi slobodno, da se plati, kad sredstva plaćanja ne bi dovela do mnoštvo zloupotreba i većih nevolja, još većih nego što ih izaziva taj prisilni rad, osobito dok su oni koji ga nameću u istom položaju kao i oni kojima je nametnut.

Jer onda kad ostane samo jedna vrsta prihoda, to jest plodovi zemlje, postojat će i samo jedna vrsta dobara, to jest zemlja sama.

Jer je pravi smisao državnog vlasništva u tome da privatno vlasništvo bude vrlo jako u rodu (plemenu), a vrlo slabo ili nikakvo kod pobočnih rođaka (collatéaux).

I povisiti postotak da namirnice dobiju na cijeni, a da novac izgubi vrijednost.

Korzikanci se još uvijek nalaze u gotovo prirodnom i zdravom stanju, no treba mnogo vještine da bi se u njemu održali, jer ih njihove predrasude od njega udaljavaju. Imaju upravo to što im treba, a žele ono što za njih nije dobro; njihovi su osjećaji ispravni, ali ih varaju krive spoznaje⁵⁴. Vide lažan sjaj susjednih naroda i gore od želje da budu kao i oni, jer ne osjećaju njihovu bijedu i ne vide da je njima samima mnogo bolje.

Spriječiti izvoz namirnica znači u začetku spriječiti nastajanje velikih posjeda.

Plemeniti narode, ne želim vam uopće davati vještačke zakone koje su ljudi izmislili po nekom sustavu, već želim da slušate jedino zakone prirode i reda koji govore srcima i ne tiraniziraju volju.

Prijevod: Bosiljka Brlečić

54

U rukopisu je qu'ils (koje oni) očita omaška.